

KAPPADOKIA BÖLGESİNDEKİ (ÖZELLİKLE KAYSERİ VE ÇEVRESİNDEKİ) OSMANLI DÖNEMİ HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ*

*M. Sacit PEKAK***

ÖZET

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın bir sonucu olarak Türkiye ile Yunanistan'ın gayrimüslim ve müslüman nüfusu arasında gerçekleştirilen mübadele, her iki taraf için kayıplara sebep olduğu gibi, bu durum, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Hıristiyan dini yapıların zarar görmesine de neden olmuştur.

Anadolu'nun doğusundan batısına, çeşitli yerleşimlerde görülen Hıristiyan dini yapıların yoğun olduğu bölgelerden birisi olan Kappadokia'da da, özellikle 18. - 19. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen Kayseri ve çevresindeki Rum Ortodoks ve Ermeni Ortodoks 'milletleri'in dini yapılarını görmek mümkündür. Ancak, Mübadele sırasında sağlıklı ve güvenilir bir envanter çalışması yürütülmemiş olması, Anadolu'daki eserlerin sayılarını saptamayı oldukça güçleştirmektedir. Bu nedenle, yalnızca İç Anadolu'da değil, Anadolu ve İstanbul genelinde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş gayrimüslim yapıları ile ilgili çalışmaların artırılmasının gerekli olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamına alınan Kappadokia ile Kayseri'nin coğrafi tarihçelerinden başlayarak, gayrimüslimlerin bu bölgedeki faaliyetlerinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve özellikle Kayseri'deki gayrimüslim tebaanın demografik yapısına dair bilgilerden bahsedilmiş, yeri geldikçe de tarih içerisinde gayrimüslimlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuki hak ve statülerine değinilmiştir. Bununla beraber, Kayseri'nin Ağırnas, Aydınlar, Balagesi, Başköy, Derevank, Endürlük, Faraşa, İncesu, Kayabağ, Konaklar, Talas ve Zincidere adlı on iki yerleşimine ait kiliselerin yapım tarihi ve bugünkü durumları hakkında bilgi verilerek, mimari tanımları yapılmış, gerekli görsel malzeme ile desteklenmiş, ayrıca konu ile ilgili arşiv eksikliğini giderecek önerilerde bulunulmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde inşa edildiği bilinen kilise ve manastırların mübadelenin ardından büyük oranda işlevsiz kalmış olması; ayrıca, eserlerin korunmasına ilişkin çalışmaların da yeterli olmaması, konuya hak ettiği değerin gösterilmediğinin de bir kanıtıdır. Bu bakımdan, Kayseri ve çevresinde gerçekleştirilen bu çalışma, henüz başlangıç düzeyinde olan Osmanlı dönemi Hıristiyan sanatı konusundaki ilerleyen çalışmalara ışık tutacaktır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: sacitpekak@gmail.com

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Gayrimüslim Osmanlı, Kilise İnşası, Lozan Antlaşması, Mübadele

CHRISTIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE OF THE OTTOMAN PERIOD IN CAPPADOCIA REGION (ESPECIALLY IN KAYSERI AND AROUND)

ABSTRACT

As a result of the Treaty of Lausanne, signed in 1923, a population exchange between Turkey and Greece occurred, which caused damages and loses for both sides, and also for the Christian religious buildings built during the Ottoman period.

Religious structures of Greek Orthodox and Armenian Orthodox nation's, which are thought to be built in the 18th – 19th centuries, especially in Kayseri and around, can be seen in Cappadocia region of Asia Minor, where in a variety of placements Christian religious buildings can be seen from the east to west. However, because a healthy and trustworthy inventory study wasn't made during the population exchange, it is quite difficult to identify the numbers of monuments built in Asia Minor. Therefore, it is necessary to increase the studies of structures built in the Ottoman period by the non-Muslim citizens, not only in Central Anatolia, but also cross Asia Minor and Istanbul.

Included in this study is a geographical history of Cappadocia and Kayseri, which continues with the activities of non-Muslim citizens of this region, the demographic structure of the Ottoman Empire and especially those of the non-Muslims in Kayseri, and mentions as a place in history, about the legal rights and status of the non-Muslim citizens in the empire. The study also gives information about the construction date and current situation about twelve settlements of Kayseri named Agirnas, Aydinlar, Balagesi, Baskoy, Derevank, Endurluk, Farasa, Incesu, Kayabag, Konaklar, Talas and Zincidere. Also presenting their architectural style, which are supported by the necessary visual material, and relevant suggestions have been made to overcome the lack of archives, either.

Because churches and monasteries, known to be built in the Ottoman period have remained largely dysfunctional, following the population exchange, and also having seen that protection works related to this field isn't enough, is a proof which displays that the necessary value is not shown at all. In this regard, this study of Kayseri and around, attempts to shed light on later studies to the field of Christian structures of the Ottoman Period, which is currently at an initial level.

Key Words: 19th century, Non-Muslim Ottoman, Church Construction, Treaty of Lausanne, Population Exchange, Kayseri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

GİRİŞ

20.yüzyılın büyük trajedilerinden biri olan Lozan Mübadelesi'nin üzerinden 90 yıl geçti. Mübadelenin 80. yılında, İstanbul'da düzenlenen sempozyumda, Kappadokia bölgesindeki, Osmanlı döneminde inşa edilen kilise ve manastırlar hakkında genel bir bilgi vermiş ve korunabilmeleri için çözüm önerilerinde bulunmuştum¹. Aradan geçen 10 yıllık süreçte, bölgede sürekli çalışan birisi olarak, eserlerin korunmalarına ilişkin ya hiçbir şeyin yapılmadığına, daha da kötüsü bazılarının korunması amacıyla bir anlamda "yok edildiklerine" şahit oldum.

Kappadokia olarak adlandırılan bölgenin günümüzdeki önemli yerleşimleri olsun Aksaray, Nevşehir ve Niğde'deki Osmanlı döneminde inşa edilen Hıristiyan dini yapılarına ait çalışmalarım daha önce pek çok bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayınlanmıştır². Aksaray iline bağlı Güzelyurt (Gelveri)'taki araştırmalarım ise, 1980'li yılların başlarından itibaren başlamış, halen sürdürülmekte ve kitap olarak yayınlamak üzere çalışmalarım devam etmektedir³.

1990'lı yılların ortalarından itibaren, bölgenin pek çok açıdan en önemli şehri sayılabilecek olan Kayseri'deki alan çalışmalarım ise tamamlanmış, yayın hazırlıkları sürdürülmektedir⁴. Kappadokia'nın diğer yerleşimlerinden farklı olarak, Osmanlı döneminde Kayseri ve çevre yerleşimlerinde sadece Rum Ortodoks değil, yoğun bir Ermeni popülasyonu da bulunmaktadır. Ermeni vatandaşlara ait, 18. ve 19. yüzyılda inşa edilen bu eserler bir başka makalenin konusunu oluşturacaktır⁵.

¹ Pekak, M. S. (2005a) "Kapadokya'da Osmanlı dönemi kiliseleri" *Yeniden Kurulan Yaşamlar:1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. M. Pekin (Ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 245-276.

² Nevşehir, Niğde'deki Osmanlı dönemi kiliseleri ve ayrıntılı kaynakça bilgisi için bkz. Pekak, M. S. (1998a). "Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi" *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 1998-Ankara: Bildiriler*, 1-43; Pekak, M. S. (1998b). "Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I Nevşehir ve çevresi (1)" *Arkeoloji ve Sanat*, 83, 12-21; Pekak, M. S. (1998c). "Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi (2)" *Arkeoloji ve Sanat*, 84, 14-23; Pekak, M. S. (1999). "18. ve 19. yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dini Mimarisi" *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 25-29 Mayıs 1998-Tarsus: Bildiriler*, 25-48; Pekak, M. S. (2000). "Osmanlı Döneminde Kapadokya'da Yaşayan Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri" *Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu 2000'li yıllara girerken Kapadokya'nın turizm değerlerine yeniden bir bakış. Haftasonu Semineri VI*, Nevşehir, 139-151; Pekak, M. S. (2001). "Aksaray çevresi Osmanlı dönemi Hıristiyan kiliseleri" *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 22-26 Mayıs 2000-İzmir, Bildiriler*, 61-74; Pekak, M. S. (2005b). "Christian art of Cappadocia from the middle ages to the 20. Century" *Common Cultural Heritage, Developing Local Awareness Concerning The Architectural Heritage Left From The Exchange of Populations in Turkey and Greece*, Nevşehir, 29-34; Pekak, M. S. (2009a). "Nevşehir'de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen Bir Kilise" *Ebru Parman'a Armağan*, A.O. Alp (Ed.). 335-341; Pekak, M. S. (2010) "Kasaba, Kilise, Ressam" *Arkeoloji ve Sanat*, 133, 77-100.

³ Bu kasabadaki Osmanlı dönemi kiliseleri ve kaynakça için bkz. Pekak, M. S. (1993). "Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans/Post-Bizans dönemi eserleri 1" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 123-160; Pekak, M. S. (1994). "Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans /Post Bizans dönemi eserleri" 2. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 177-216; Pekak, M. S. (2014). "Aksaray, Güzelyurt (Gelveri) Osmanlı dönemi kiliseleri (Son Çalışmalar)" *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler* (c. 2, s. 651-680). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 18-20 Ekim 2012.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ve Tübitak destekli proje kapsamındaki bazı kiliseler genel bir yayın içinde ele alınmıştır. Bkz. Pekak, M. S. (2009b). "Kappadokia bölgesi Osmanlı dönemi kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler" *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 249-277; Kayseri ve çevresindeki 19. yüzyıl kiliselerinin korunmalarına ilişkin ayrıca bkz. Açıkgöz, Ş. G. (2007). *Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

⁵ Bu konuda tarafımda hazırlanan yüksek lisans tezi için bkz. Sağır, G. (2000). *Kayseri il merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvadzadin Ermeni kiliseleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; Sağır, G. (2004). "Kayseri'de Osmanlı döneminde inşa edilmiş bir grup Ermeni kilisesi I" *Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi*, 53-66; Sağır, G. (2005). "Kayseri'de Osmanlı döneminde inşa edilmiş bir grup Ermeni kilisesi II" *Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi*, 29-44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

KAPPADOKİA

Kappadokia Bölgesi ilginç doğal oluşumu ve zengin tarihi geçmişi ile dünyanın önemli kültürel değerlerinden biridir. Bu nedenle, UNESCO 1985 yılında bölgeyi “Dünya Doğal ve Kültürel Miras Listesine” almış, 1986 yılında, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Ulusal Park ilan edilerek koruma altına alınmıştır⁶.

Kappadokia’daki doğal ve kültürel mirasın korunması amacı ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Nevşehir ve Kayseri Bölge Koruma Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurullar belirtilen eserlerin korunması görevini sürdürmektedirler.

Bölgedeki Osmanlı döneminde inşa edilen Hıristiyan dini yapılarının değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için gayrimüslimlerin siyasi, sosyal, iktisadi ve demografik durumlarının irdelenmesi kaçınılmazdır⁷.

Osmanlı idari sisteminde gayrimüslimleri din özgürlükleri açısından ‘zimmet’ kurumu temeli üzerine oturtmuş, bunların din değiştirmeleri konusunda baskı yapmamıştır. Zimmi toplulukların, yani ‘Milletler’in kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine ait mezarlık alanları bulunuyordu. Kilise ve kiliselere ait vakıf topraklarına kimse karışamıyordu. ‘Millet’ yöneticilerini atama beratlarında bu husus özellikle vurgulanıyordu. Ancak, zimmilerin yeni kilise inşa etmeleri veya mevcut kiliselerin izin alınmadan tamir edilmeleri de yasaklanmıştı⁸. Buna karşın, kiliselerin tamir edilmelerine veya yeni kilise yapılmasına cevaz veren pek çok arşiv kayıtları da mevcuttur. Bazı padişahlar yeni doğan çocuklarının şerefine kiliselerinin onarımlarına kısıtlı da olsa izinler vermişlerdir.

Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslim tebaanın devlet içindeki statüleri 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. 1779 Aynalı Kavak Antlaşması sonrasında, Osmanlı uyruklarına tanınan hakların genişletilmesiyle, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu’nun birçok yerinde, çok sayıda kilise, manastır ve bunlara ait müstemilat inşa edilmiştir⁹. Bu yapılar, gayrimüslimler tarafından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda, Hıristiyan geçmişlerini, geleneklerini koruyabilen topluluklar, 1789 Fransız Devrimi’nden sonra değişmekte olan dünya düzeninin etkisiyle ama aynı zamanda Fransa, İngiltere, Amerika ve Rusya devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu’na yaptıkları baskılarla ekonomik açıdan güçlenirler¹⁰. Bu güç sayesinde, Anadolu’nun bütün bölgelerinde olduğu gibi Kappadokia’da da çok sayıda ve büyük boyutlarda yeni ibadet yapıları, okullar, konaklar, hanlar inşa edilir. Bölgedeki Kayseri, Germir (Kermira), Nevşehir, Derinkuyu (Malakopia), Gülşehir (Zorapasos), Mustafapaşa (Sinassos) ve Ürgüp (H. Prokopios), Aksaray Güzelyurt (Gelveri), gibi

⁶ Tuncel, M. (1998). “Oluşum Çağları” M. Sözen (Ed.). *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, s. 19.

⁷ Bu konudaki ayrıntılı bilgi için başlıca yayınlar olarak bkz. Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu; Augustinos G. (1997). *Küçük Asya Rumları* (D. Evcı, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları; Ercan, Y. (2001). *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler, kuruluşun Tazminat’a kadar sosyal, ekonomik ve hukuki durumları*, Ankara: Turhan Kitabevi; Gökaçtı, M. A. (2002). *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İstanbul: İletişim Yayınları; Pekin, M. (Der.) (2005). *Yeniden kurulan yaşamlar: 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

⁸ Bu konuda kısa bir tarihi bilgi ile ayrıntılı kaynakça için bkz. Pekak, M. S. (1998d). “18.-19. yüzyıllarda Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar Faaliyetleri ve Foça’daki Post-Bizans kiliseleri” *Geçmişten Günümüze Foça, Uluslararası Sempozyumu: 1997- Ankara: Bildiriler*, 75-90.

⁹ Konu ile ilgili bir bibliyografya derlemesi için bkz. Pekin M. – Turan, Ç. (2002). *Lozan nüfus mübadelesi ile ilgili yayınlar ve yayınlanmamış çalışmalar*, Yayın No 1, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı; İstanbul’daki Gayrimüslim Rum-Ortodoks kiliseleri için bkz. Karaca, Z. (2008). *İstanbul’da Tanzimat öncesi Rum-Ortodoks kiliseleri*, İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

¹⁰ Bu konuda bkz. Augustinos. (1997). a.g.e.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

yerleşimlerdeki 18.ve 19. yüzyılda inşa edilen çok sayıdaki yapı bu oluşumun en önemli tanıklarındır¹¹.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın hükümlerince, gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunun zorunlu göçe tabii tutulmaları üzerine, boş kalan kiliselerin bir kısmı camiye çevrilmiş, bazıları ise depo, sinema, ahır v.b amaçlarla kullanılmıştır. Az sayıda yapı restore edilerek sergi salonu, kütüphane gibi sosyal amaçlarla değerlendirilmiştir. Bugüne kadar, gayrimüslimlerin inşa ettikleri, çoğu 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen dini yapıların sanat tarihi disiplini açısından bir arada ele alındığı bilimsel araştırma yapılamamıştır.

Kappadokia bölgesinde inşa edilen bu kiliseler, yerleşimlerde yaşayan Hıristiyan nüfus göz önüne alındığında, içine yüzlerce kişiyi alabilecek büyüklükteki boyutlarıyla mütevazı kasabaların prestij kaynakları olmalıdır. Anıtsal boyutlardaki yapılar, kazanılan siyasi haklar ile birlikte ticaretin zenginleştirdiği gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları kasabaların meydanlarında birer "Gotik Katedral" gibi yükselmektedirler. Bu yapıların 18- 19. yüzyıllardaki sayılarının "yüzlerle" ifade edilmesi mümkündür. Yapılan çalışmalar sırasında ulaşılan arşiv bilgilerine dayanarak yapıların önemli bir bölümünün 1950'lerden sonra "bilinçli" bir şekilde ortadan kaldırıldığı saptanmıştır.

Aşağıda, Kayseri ve bu ile bağlı irili ufaklı pek çok yerleşimdeki, Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen Rum Ortodoks dini yapılarından, günümüze gelebilen ve saptayabildiğimiz eserlerden bazıları tanıtılacaktır¹².

KAYSERİ

Kayseri, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde yer alır. Doğusunda Kahramanmaraş, batısında Nevşehir, güneyinde Adana, kuzey ve kuzeydoğusunda Sivas, güneybatısında Niğde, kuzey ve kuzeybatısında ise Yozgat illeri ile çevrelenmiştir.

Kayseri iline bağlı ikisi büyükşehir merkez ilçeye bağlı (Kocasinan ve Melikgazi) olmak üzere 16 ilçe (Akkişla, Bünyan, Develi, Felahiye, Hacılar, İncesu, Özvatan, Pınarbaşı, Sarioğlan, Sarız, Talas, Tomarza, Yahyalı ve Yeşilhisar), 46 belde ve bunlara bağlı olarak 441 köy bulunmaktadır (1998 Kayseri İl Yıllığı).

Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi'nde (M.Ö. 1200-650) kent Mazaka adıyla anılmıştır. Mazaka adı Kappadokialılar'ın atası olarak anılan Mosoch veya Meschus adından gelmektedir¹³.

¹¹ Kayseri'deki eserler için bkz. İter, F. (1988). "19. yüzyıl Osmanlı dönemi mimarlığında Kayseri yöresi Hıristiyan yapıları, Germir ve Endürlük Kiliseleri" *Belleten LII* 1988, Ankara, s. 202-205; Mustafapaşa (Sinassos) yapıları için bkz. Pekak, M. S. (2008). "Mustafapaşa (Sinassos) ve Aziz Nikolaos Manastırı" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 199-217; Pekak, M. S. (2009c). "Mustafapaşa (Sinassos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-186; Pekak, M. S. (2009d). "Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafa Paşa (Sinassos)" *Bilig*, 51, 203-236.

¹² Diğer yayınlar için bkz. Sağır, G. (2000). *A.g.e.*; Sağır, G. (2004). "Kayseri'de Osmanlı döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi I" *Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi*, 53-66; Sağır, G. (2005). "Kayseri'de Osmanlı Döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni kilisesi II" *Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi*, 29-44; Açıköz, (2007). *a.g.e.*; Açıköz, Ş.G. ve Z. Ahunbay (2008). "19. yüzyıl Kayseri Kiliseleri İçin Koruma Önerileri" *İTÜ Dergisi*, 26-36. Ayrıca Kayseri ve çevresindeki Osmanlı döneminde inşa edilen Rum kiliseleri için bkz. Ekin, C. (2005). *Kayseri, Kayabağ Osmanlı dönemi Rum kiliseleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹³ Osmanlı dönemi ve öncesi Kayseri ve Kappadokia'nın tarihi coğrafyası ve eserleri için bkz. Tuncel, M. (1998:16-43). *a.g.e.*; Sevin, V. (1998a). Tarihsel Coğrafya. M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (44-61)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Esin, U. (1998). Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı Sonuna: Tarih Öncesi Çağların Kapadokyası. M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (62-123)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Darga, A. M. (1998). M.Ö. II. Bin Yıl: Orta ve Son Tunç Çağı, Kanişli beyler, Asurlu tüccarlar. M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (124-169)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Sevin, V. (1998b). M.Ö. I. Bin: Demir Çağı, Krallığın Koruyucuları. M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (170-193)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Tekin, O. (1998), M.Ö. IV.-M.S. VI. yüzyıllar: Hellenistik çağ ve Roma imparatorluk döneminde Kappadokia Krallığı, Orophernes

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Antik Çağ kaynaklarında yörenin adı “Mazaka, Maza ya da Mazakus” olarak geçmektedir. Mazaka adının Frig dilinde, Zeus anlamına gelen “Maseus”dan geldiği, bu adın “Maza” olarak kullanıldığı, Pers egemenliği döneminde de “Mazaka”ya dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir.

Plinius'ta kentin adı “Erciyes Dağı eteğinde şimdi Kaisareia adıyla anılan Mazacus” tanımlamasıyla geçmektedir. Erken tarihlerde bu yerin adı “Mazaka”, Strabon “Argaeus'taki Eusebia” olarak adlandırmaktadır. Yerleşim Roma imparatoru Tiberius (M.S. 14-37) zamanında bu adı almıştır.

Eusebia adının ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kayseri adı Latince “Caesarea-Sezare” adından kaynaklanmıştır. Tiberius zamanında Kappadokia'nın başkenti olarak bu adla anılmaktadır. Tarihçi Stephanus Byzantius yapıtında, “Kappadokia'nın başkenti Kaisareia, eski Eusebia ve Strabon'daki Mazaka” olarak anılmaktadır.

Kappadokia'nın başkenti olan Kayseri, Erciyes Dağı'nın eteklerinde kurulmuştur. Anadolu'da Kaisareia adıyla anılan diğer yerleşimler de olduğu için Kappadokia Kaisareia'sı yazıt ve sikkelerde “Erciyes kenarındaki Kaisareia” nitelemesiyle anılmaktadır.

Araplar tarafından 7. yüzyılda fethedilen kentin adı da “Kaysariyya” olarak yazılmaya başlanmıştır. Bu uygulama Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir. Şehir, Cumhuriyet ile birlikte Kayseri adını almıştır¹⁴.

Kayseri, topraklarının verimliliği, doğal koşullarının uygunluğu, bölgenin askeri ve ticari açıdan geçiş yolları üzerinde olması gibi nedenlerle tarihi boyunca önemli bir yerleşim olmuştur¹⁵.

Kültepe (Kaniş-Karum) kazılarında elde edilen bilgiler Kayseri'de önemli uygarlıkların geliştiğini göstermektedir.

Kültepe, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir merkez durumundadır. Sonraki devirlerde de önemini koruyan kentte, Geç Hitit Devletleri Dönemi'nde (M.Ö. 1100-600) Tabal Krallığı kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde Kilikya Krallığı, Medler ve M.Ö. 550'de de Persler'in yönetimine giren kent Kappadokia Satraplığı'nın merkezi olmuştur.

Makedonyalılar, M.Ö. 345'te kenti almış, M.Ö. 77'de Ermeni kralı Tigran tarafından yağmalanmış ve M.Ö. 66'da ise Romalılar'ın eline geçmiştir. M.S. 17'de Tiberius Kappadokia'yı Roma eyaleti yapınca şehir Caesarea olarak anılmaya başlanmıştır. Kayseri M.S. 3. yüzyılda Sasaniler'in saldırısına uğramış, Roma İmparatorluğu'nun son yıllarında da din tartışmalarına sahne olmuştur.

Kappadokia Bölgesi'nin M.S. 1. yüzyılda hıristiyanlaşmaya başladığı bilinmektedir. Bu süreçte Havari Paulos'un bölgeye gelip gelmediği bilinmemekle birlikte, Ortodoks inancının kurucularından ve Kappadokialı üç büyük kilise Babasından biri olan Basileos'un Kayserili olduğu bilinmektedir (diğerleri Basileos'un kardeşi Nyssa'lı Gregorios ve Nazianzos'lu Gregorios). 4.

/ Konstantinos Kavafis, Krallar ve sikkeler, Roma kartalının gölgesinde. M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (194-225)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Akyürek, E. (1998) M.S. IV.-XI. yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans, Azizler, manastırlar, imparatorlar, Oyma yapılar, oymacı mimarlar, İssız vadilerin adsız ressamları, M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (226-395)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı; Sözen, M. (1998). XI. yüzyıl ve sonrası: Selçuklu ve Osmanlı dönemi, kümbet, evyan, taçkapı, M. Sözen (Ed.). *Kapadokya (396-479)*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı. Kayseri tarihi için ayrıca bkz. Erkiletlioğlu, H. (1993) *Kayseri Tarihi (Eski Zamanlardan Osmanlılara Kadar)*. İl Kültür Müdürlüğü, Kayseri. Kayseri'nin coğrafi yapısı, tarihi, Kültepe ve Kayseri'deki sit alanları için bkz. Yıldız G. ve diğerleri (Haz.). (2009). *Kayseri taşınmaz kültür varlıkları envanteri*. T.C. Kayseri Valiliği, Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri, s. 13-27.

¹⁴ Kayseri şehrinin tarihçesi, isimleri ve eserler için geniş bir kaynakça için bkz. Hild F. ve Restle M. (1981). *Kappadokien (Kappadokia, Charisianon, Sebasteia und Lykandos) Tabula Imperii Byzantini 2*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 193-197.

¹⁵ Hild, F. (1977). *Veröffentlichungen der kommission für die Tabula Imperii Byzantini*. Wien.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

yüzyılda Kayseri'ye piskopos olarak atanan Büyük Basileos (370- 371)'un bölge halklarının huzuru için yoğun çaba harcaması yörede olumlu karşılınırken, Roma yönetimi gelecekte oluşabilecek gücünden çekinerek çeşitli engellemelere başvurmuştur. Basileos'a bağlı bölgeyi daraltarak etkisini zayıflatmaya çalışmıştır. Bu dönemde İmparator Valens (364-378), Kappadokia'yı kuzey ve güney olarak ikiye ayırmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun parlak dönemini yaşatan ve çok sayıda eser inşa ettiren İmparator Iustinianus (527 - 565) döneminde kentin çevresi surlarla çevrilmiştir¹⁶.

Bizans döneminde Kayseri, imparatorluğun önemli ticari ve dini merkezlerinden biridir. Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Danişmentliler tarafından yönetilen Kayseri, Melik Mehmet zamanında Beyliğin başkenti yapılır. II. Kılıçarslan 1169'da Kayseri ve çevresini almasıyla Anadolu Selçukluları Dönemi'nde en parlak devrini yaşamıştır. 1243 yılında Moğollar'ın istilasına uğrayan Kayseri kısmen Selçuklular hakimiyetinde olmak üzere 1335 yılına kadar İlhanlı hakimiyetinde kalmış, bu tarihlerde Anadolu büyük ölçüde yağmalanmıştır.

1330'lu yıllardan itibaren Kayseri, önce Eretnoğulları Beyliği'nin, daha sonra da Kadı Burhanettin Devleti'nin önemli merkezi olmuştur. Yıldırım Beyazıt tarafından 1389'da fethedilen Kayseri, Ankara Savaşı'ndan sonra 1402'de Timur'un hakimiyetine geçmiştir. Bu dönemde Karamanoğlu II. Mehmet, bağlılığını göstermek amacıyla Timur adına Kayseri'de sikke bastırmıştır. Moğollar'ın Anadolu'dan ayrılmasından sonra Kayseri, Karamanoğulları Beyliği ile Dulkadiroğulları Beyliği arasında sık sık el değiştirmiştir.

Kayseri, Karamanoğulları Beyliği yönetiminde iken 1465 yılında Karamanoğlu Pir Mehmet Bey ile yapılan anlaşmayla Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı idaresine bağlanmış ve yeni oluşturulan Karaman Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir¹⁷.

1476 yılında, Fatih Sultan Mehmet tarafından Kayseri'nin dahil olduğu sınır tespiti yapılmıştır. Fatih Dönemi'nde (1444-1481), Kayseri Kalesi tamir edilmiş, kale içindeki Küçük Kale Camii inşa ettirilmiştir.

II. Beyazıt Dönemi'nde (1481-1512), Kayseri'de canlı bir eğitim ve ticari hayatın sürdüğü bilinmektedir. II. Beyazıt'tan sonra tahta çıkan Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında, İran üzerine yapılan ilk seferde (1514) Yavuz, Kayseri'ye gelerek burada dört gün kalmıştır.

Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkış tarihi olan 1520 yılında, Kayseri'de ilk ve son Osmanlı sikkesi basılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, 1534 yılında çıkmış olduğu Irak Seferi sırasında 31 Temmuz'da Kayseri'ye gelmiş ve burada iki gün kalmıştır¹⁸.

¹⁶ Kayseri'nin Bizans dönemi tarihi için bkz. Ostrogorsky, G. (1995). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, s. 78, 88, 108, 146, 265, 273, 278, 318, 336.

¹⁷ Kayseri'nin Selçuklu dönemi tarihi ve eserleri için bkz. Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul: E Yayınları; Turan, O. (1980). *Selçuklular tarihi ve Türk İslâm medeniyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları; Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (A. Yaran, Çev.). Ankara; Sevim, A. (1989). *Selçuklular tarihi, İbnü'l Adîm Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb (Seçmeler)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; Köymen, M. A. (1993). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; Sevim, A. (1993). *Anadolu'nun fethi, Selçuklular dönemi*, Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi; Durukan, A. ve Ünal, M. S. (1994). *Anadolu Selçuklu dönemi sanatı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sayı 86, Ankara; Kuban, D. (2002). *Selçuklular çağında Anadolu sanatı*, İstanbul: Yapı kredi Yayınları; Karpuz, H. ve Diğerleri. (2009). *Anadolu Selçuklu Eserleri, 2 cilt*, Türkiye Belediyeler Birliği, Selçuklu Belediyesi, Ankara.

¹⁸ Kayseri'nin Osmanlı dönemi için bkz. Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province de l'Asie mineure*. Paris 1, 318-320; Edhem (Eldem) H. (1334(1918)). *Kayseri şehri, mebanî-i islamiye ve kitabeleri*, İstanbul; Gabriel, A. (1931). *Monuments Turcs d'Anatolie tome premier Kayseri-Niğde*, Paris; Akbal, F. (1951). 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda idari taksimat ve nüfus, *Belleten*, XV(60), 273292; Darkot, B. (1955). Kayseri. *İslam Ansiklopedisi* (c. 6, s. 477-491); Anonim. (1981). Kayseri. *Yurt*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Kayseri, Osmanlılar döneminde önemli siyasi isyanlara sahne olmuştur. Karaman Vilayeti'ne bağlı iken 1500 ve 1520'de yapılan sayımda Kayseri'de merkez dışında 10 nahiye, 86 köy, 276 mezra kayıtlı bulunmaktadır. 16. ile 17. yüzyıllar arasındaki Celali İsyanları, Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'iyye Sicili'nde "Abaza eşkıyası" ve "Abaza celalisi" olarak tanımlanmaktadır. Anadolu'yu ve özellikle Kayseri'yi derinden etkileyen, Erzurum Valisi Abaza Mehmet Paşa, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yeniçerilerin de önyak olduğu karışıklıkları ve Genç Osman'ın öldürülmesini bahane ederek isyan başlatmıştır.

Kayseri, Karaman Eyaleti'ne bağlı iken 1856-1857 yıllarında Bozok Eyaleti'ne bağlanmıştır, 1867'deki Vilayet Nizamnamesi'ne ile Kayseri Kazası Ankara Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1892 Ankara Vilayet Salnamesi'ne Kayseri'nin Develi ve İncesu kazaları ve bunlara bağlı 181 köy vardır. Bu idari yapı II. Meşrutiyet'in (1908) ilanına kadar devam etmiştir. 1909 Salnamesi verilerine göre, Ankara Vilayeti'ne bağlı Kayseri Sancağı'nda iki kaza bir nahiye ve 199 köy bulunmaktadır. 20 Nisan 1914 tarih ve 250 sayılı kanunla Kayseri, bağımsız bir sancak haline gelmiştir.

Mondros Mütarekesi (30 Ağustos 1918) sonrası Kayseri, Develi'ye bağlı Taşçı (Bakırdağ) dışında işgale uğramamıştır. On yıl bağımsız sancak olarak yönetilen Kayseri, Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 Anayasası ile sancakların kaldırılmasıyla il yapılmıştır. 1928'de Kayseri'nin merkez, Aziziye (Pınarbaşı), Bünyan, Develi ve İncesu olmak üzere 5 ilçesi, 21 beldesi ve 314 köyü bulunmaktadır.

Günümüzde Kayseri, Büyükşehir bünyesinde Kocasinan ve Melikgazi merkez ilçeleri ile Akkışla, Bünyan, Develi, Felahiye, Hacılar, İncesu, Pınarbaşı, Özvatan, Sarıoğlan, Sarız, Talas, Tomarza, Yahyalı ilçelerinden oluşmaktadır.

KAYSERİ'DE GAYRİMÜSLİMLER

Teokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini Şer'i hukuk kuralları belirlemektedir. Devlette "Millet-i İslamiye"yi oluşturanların ortak noktaları hepsinin Müslüman olmalarıdır. Nüfusun yüzde altmışı Müslüman olmakla birlikte Osmanlılar şer'i ve örfi hukuklarına uygun olarak gayrimüslimler için bazı düzenlemeler yapmışlardır.

1820'li yılların başlarında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile başta Rusya olmak üzere İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın gayrimüslim vatandaşlara yönelik ilgileri Osmanlı Devleti'nde "millet" sisteminde çözümlerin önünü açmıştır.

Tanzimat Fermanı (1839) ile birlikte gayrimüslim tebaanın statüsünde önemli değişiklikler olmuştur. Müslümanlar'ın hakim millet olma özelliği sona ermiş, zimmiler de Müslümanlar'la

Ansiklopedisi (c. 7, s. 4670-4792); Küçük, C. (1985). Osmanlılar'da millet sistemi ve Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 1007-1024; Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, 996- 1016; Nazif, A. (1987). *Mir'at-i Kayseriyye veya Kayseri tarihi*, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları-2, Kayseri, 32-34; Keskin, M. (1988). 1247-1277 Tarihli (Kayseri) Müfredat defterine Göre Kayseri ve Tabii Yerleşim Yerlerinde Nüfus Dağılımı (1831-1860), *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri; Çayırdağ, M. (1988). Kayseri zamanımıza kadar gelememiş olan bazı mühim tarihi binalar. *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Kongreye sunulan bildiriler*, (c. II, s. 717-728). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; İnbaşı, M. (1992). *XVI. yüzyıl başlarında Kayseri*. Kayseri, 51-132; Yeğen, A. (1993). *Kayseri'de Tarihi Eserler*. Kayseri, 154; Çayırdağ, M. (1997). Kayseri'de Sultan II. Abdülhamit dönemi bina ve kitabeleri. *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (s. 51). Kayseri; Döğüş, S. (1998). Kayseri'nin 25 numaralı şer'iyye siciline göre şehrin sosyo-ekonomik hayatı ve Abaza Mehmet Paşa isyanının şehre tesirleri. *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri; Kocabaşoğlu, U. ve Uluğtekin, M. (1998). *Salnamelerle Kayseri*. Kayseri: Ticaret Odası Yayınları 16; Aktan, A. (2000). Osmanlı belgelerine göre Kayseri'deki gayrimüslim tebaanın durumu. *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (s. 7-31). Kayseri; Çayırdağ, M. (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*. Kayseri; Satoğlu, A. (2002). *Kayseri Ansiklopedisi*. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

birlikte “Osmanlı Vatandaşı” statüsü kazanmışlardır. Bu durum ise, 19. yüzyılın başından itibaren devleti sarsan ulusal ayaklanmalar ve bölgesel başkaldırmaların önünü açmıştır.

Yeni bir idari düzen bütün tebaanın can ve mal güvenliği, özellikle gayrimüslim Osmanlı uyrukları için hukuki eşitlik ve güvencenin sağlanması, ulusalcı ayaklanmaları durduracağı fikrini doğurmuştur. Bütün tebaanın eşitliği ilkesi yeni bir Osmanlılık siyaseti demektir. Bu geleneksel devletteki “Osmanlı reayasının himayesi” ilkesinden çok farklı bir anlam taşımaktadır. Mustafa Reşit Paşa yeni bir “Osmanlılık Ruhu” canlandırma amacındadır. Avrupa kıtasında “eşitlik” sosyal sınıflar arasında yurttaşlık kurumu ile gerçekleştirilirken Osmanlı ülkesinde “eşitlik” tabii sayılan gayrimüslim ve Müslüman halk arasında sağlanmak istenmektedir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ÖZELLİKLE KAYSERİ'DEKİ GAYRİMÜSLİM TEBAANIN DEMOGRAFİK YAPISI¹⁹

Devletin toprak ve su düzeni ile yönetim sisteminin gereği olarak Osmanlı İmparatorluğu, yeni fethedilen ve imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayan halkın sayım ve yazımını yaptırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde her yerleşim merkezinde bulunan istatistik kalemleri, 16. yüzyıla kadar düzenli yapılmış fakat 17. yüzyıldan itibaren düzensizleşmiştir.

II. Mahmut Dönemi'ne kadar, aralıklarla mahalli olarak nüfus sayımları yapılmıştır. 1831 yılında II. Mahmut yeni kurulacak ordu için aktif gücün tespiti ve savaşlar nedeniyle toplanamayan vergilerin toplanabilmesi için Anadolu ve Rumeli'nin erkek nüfusunun sayımını, kurulan özel bir meclisin kuralları ile yaptırmıştır. Halk, tüm sancak, kaza, nahiye ve çiftliklerde İslam ve reaya olarak ikiye ayrılmıştır. 1831-1838 arasında devam eden sayımda erkek nüfusla beraber taşınır ve taşınmaz mallar ve değerlerinin tespiti yapılmıştır.

1831 yılındaki nüfus sayımında Karaman Eyaleti'ne bağlı Kayseri'nin toplam erkek nüfusu 55.366'dır. Bu nüfusun 39.446'sını Müslüman erkek, 15.901'ini gayrimüslim erkek oluşturmaktadır.

1831'de sadece Müslüman ve gayrimüslim erkek ayrımı yapılarak nüfusun sayıldığı Karaman Eyaleti'ne bağlı Kayseri'nin 55.366 olan toplam erkek nüfusun % 71.2'sini Müslümanlar, % 28.8'ini de gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu sayımda Kayseri kent ve kazalarında gayrimüslim nüfus gösterilmemektedir. Fakat gayrimüslimler'in daha sonraki sayımlardaki verilerine bakıldığında 1831 sayımında Kayseri kent merkezi ile kazalarda gayrimüslimlerin sayılmadığı ya da yoksayıldığı görülmektedir. Kayseri köylerinde ise 36.906 olan toplam erkek sayısının % 43'ünü gayrimüslimler oluşturmaktadır.

1844'de bütün Osmanlı topraklarını kapsayan bir diğer nüfus sayımı, kadın erkek ayrımı yapmaksızın gerçekleşmiştir. Bu sayımda İslam nüfusu askerlik, Hıristiyan nüfusu cizye durumu bakımından öğrenilmek istenmiştir. Halktan ilgi görmeyen bu nüfus sayımından olumlu sonuç alınamadığından hükümet bu sayımın sonuçlarını resmi olarak yayınlamamıştır.

Kırım Savaşı nedeniyle 1855'den sonra Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelen Müslüman göçmenler, 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılan cizye askerlik bedeline dönüştürülmesi, 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinin taşra yönetiminde getirdiği değişiklikler ülkede kapsamlı bir nüfus sayımını gerektirmiştir.

1881 yılında başlayan nüfus sayımından önce 1878 yılı Ankara vilayet Salnamesi'ne göre Kayseri şehrinde toplam 87.247 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 55.654'ünü Müslümanlar, 18.533'ünü Gregoryen Ermeniler, 12.648'ini Ortodoks Rumlar oluşturmaktadır.

¹⁹ Özellikle Osmanlı döneminde Polonyalı Simeon'dan başlamak üzere Kayseri'yi ziyaret eden batılı gezginler ve eserleri hakkındaki kısa bilgiler için bkz. Eravşar, O. (2000). *Seyehatnamelerde Kayseri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası.

1878 Ankara Vilayet Salnamesi'nde yine erkekler sayılmış, farklı olarak nüfus sayıları cemaatlere göre tanımlanmıştır. Buna göre Kayseri'de 87.247 erkek nüfusun % 36.2'sini oluşturan gayrimüslimlerden % 14.4'ü Ortodoks Rum'dur. Ortodoks Rumlar'ın % 87.4'ünün Kayseri'nin kaza ve köylerinde yaşadığı saptanmıştır.

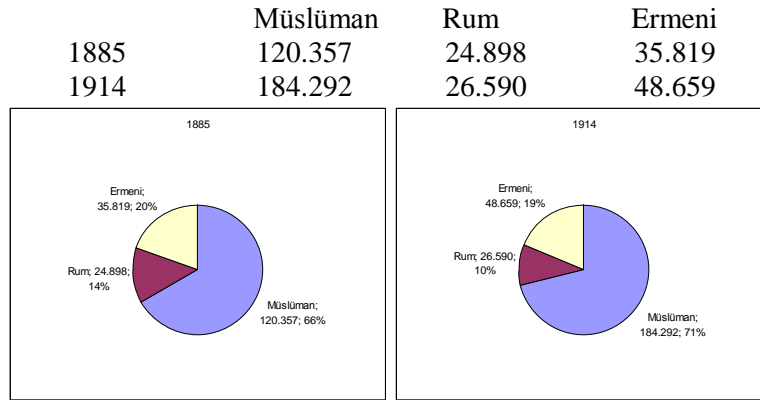
1881-1882'lerde başlatılıp 1887 yılına dek süren ve 1893'te II. Abdülhamit'e sunulan ancak, 1898'de açıklanan, nüfusun cemaatlere göre dağılımını veren ve kadınların da sayıldığı nüfus sayımı sonucuna göre Kayseri Sancağı'nın üç kazasının toplam nüfusu 183.339'dur. % 34.3'ünü gayrimüslimlerin oluşturduğu nüfusun % 13.5'ini Ortodoks Rumlar oluşturmaktadır (Tablo 1).

1890 yılı başlarında Kayseri merkez kazada 45.000 Müslüman, 14.400 Rum Ortodoks, 9000 Gregoryen Ermeni, 800 Ermeni Katolik ve 1.200 Ermeni Protestan olmak üzere 72.000 kişinin yaşadığı bilinmektedir.

Bir önceki seçimden yirmi yıl sonra yapılan 1903-1904 Ankara Vilayet Salnamesi'ne göre 191.171'e yükselen toplam nüfusun % 35.5 'ini gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu sayı, gayrimüslimlerin genel nüfus içindeki oranlarında düşmenin ilk görülmeye başladığı dönemi göstermektedir. Ortodoks Rumlar'da ise genel nüfus içinde önceki sayıya göre % 1.5'lik bir artış görülmektedir.

1907 Ankara Vilayet Salnamesi Kayseri Sancağı'ndaki toplam nüfusun dinsel dağılımını vermektedir. Bu verilere göre 165.412 olan toplam nüfusun 55.000'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Genel nüfus içinde % 33.2 olan bu oranda da gayrimüslim nüfusta azalmanın devam ettiği görülmektedir. 1903-1904 sayımında 191.171 olan Kayseri nüfusu 1907 sayımında 165.412'ye düşerek % 13.5 azalmıştır. Bu azalma 11.950 kişi ve % 9.8 ile Müslüman nüfusta görülürken gayrimüslimlerde bu oran 13.809 kişi ile % 20.2'dir.

Kayseri Sancağı'ndaki demografik yapıdaki değişim:

Tab. 1) 1885- 1914 yılları arasında Kayseri'nin Demografik Yapısı

1914'te Kayseri Sancağı'nın 259.541 olan toplam nüfusunun 75.249'u gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu ise % 28.9'luk dilimle verilen oranlar içinde en düşük değeri göstermektedir. Toplam nüfus içinde Ortodoks Rumlar, 26.590 kişi ve % 10.2'lik oran görülen en düşük değerdir. 1907 resmi sonuçları ile karşılaştırıldığında Müslüman nüfus % 39.7 oranında artarken gayrimüslimlerde bu oran % 28 olmuştur.

1878 sayımından 1914 verilerine göre Müslüman nüfus 55.654'den 184.292'ye, gayrimüslim nüfus 31.593'den 75.249'a yükselmiş ancak toplam nüfus içindeki oranı % 36.2'den

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Kilise (Hagios Prokopoulos Kilisesi ?)

Kilise, kasaba meydanına giden yolun üzerinde, 26. sokak numara 8'de bulunmaktadır (Resim 1).

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde Ağırnas belediyesi tarafından korunan yapının kapı ve pencereleri yakın zamanda ahşap malzeme ile yenilenerek dış etkilere karşı koruma altına alınmıştır. Yapının zemini, apsis bölümü bir basamak yüksekte olacak şekilde parke taşlarla döşenmiştir (Resim 2).

Mimari Tanıtım: Kilise, bugünkü naos zeminin 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üç nefli bazilika planlı yapının ortasında naos, doğusunda bema ve üç apsis, batısında narteks ve galeri yer almaktadır (Çizim 1).

Kareye yakın planlı naos iki sıra sütunla üç nefe ayrılmıştır. Orta nef yan neflerden daha geniştir. Nefler, beşik tonoz örtülüdür. Naosa giriş, batı duvarının eksenindeki ana giriş kapısı ile güney duvarın eksenin batısındaki iki kapıyla sağlanmaktadır. Naos, yuvarlak kemerlerle doğudaki bema ve apsislere, batıda ise güneybatı köşeden merdivenlerle galeriye açılmaktadır.

Doğudaki ilk sütunlarla apsisler arasında yer alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema, beşik tonoz örtülüdür. Bema doğuda yuvarlak kemerlerle apsislere bağlanmaktadır. İçten yarım yuvarlak apsisler, dıştan, ana apsis yarım yuvarlak yan apsisler düz duvarla sınırlanmaktadır.

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, üst seviyede üç bölümlü ve sivri tonoz örtülüdür. Narteks doğu duvarı eksenindeki ana giriş kapısı ile naosa açılmaktadır. Batıda yer alan galeri doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir. Üst seviyede yuvarlak kemerlerle üç bölüme ayrılan galeri, beşik tonoz örtülüdür (Çizim 2-3).

Yapıda kuzey nefin doğusunda yer alan dikdörtgen açıklıkla inilen kripta, alt seviyede kuzey-güney doğrultuda ve beşik tonoz örtülüdür (Resim 3).

Yapıda gri düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taşların boyutları farklılık göstermektedir. Kilisede kullanılan taşlar şaşırtmalı teknikte yatay olarak örülmüştür.

Yapının kemer ve tonozlarında kalemişi ve geometrik süsleme izlerine rastlanmaktadır. Tonozlarda rozet motifleri, kemer yüzlerinde mavi şeritler yer almaktadır. Ayrıca kripta örtüsünde haç motiflerine rastlanmaktadır.

Res. 1) Güneydatıdan Genel Görünüş.

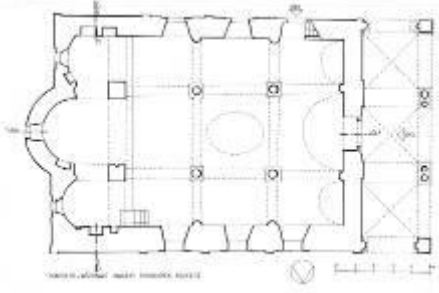

Res. 2) Naos, Doğuya Bakış.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

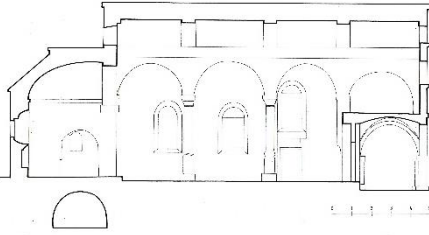

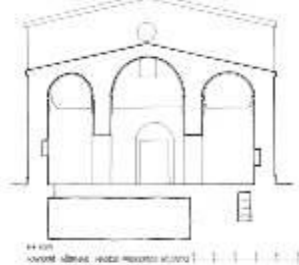
Çiz. 1) Plan.

Res. 3) Krypta.

Çiz. 2) Boyuna Kesit.

Çiz. 3) Enine Kesit.

2. AYDINLAR (Ταυλουσόυν/ TAVLASUN)

Kayseri'nin 8 km. kuzeydoğusundaki Aydınlar'ın tarihçesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yerleşimin çevresinde çok sayıda kayaya oyma kilise bulunduğu ileri sürülmektedir (Resim 4). Günümüzde büyük oranda terkedilerek yukarıdaki bir alana çevrilen yerleşimde biri Ermeni (Kilise I), diğeri ise (Kilise II) Rumlara ait olmak üzere iki kilise kalıntısı bulunmaktadır²².

Res. 4) Aydınlar, Genel Görünüm.

Kilise II (Rum Kilisesi)

Yapı, Kayseri merkez'de Melikgazi İlçesi'nin Aydınlar Köyü'nün Aşağı Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Kilise, Rumlar'ın göçünden sonra 1965'e dek pastırma üretim yeri ve ahır olarak kullanılmıştır. Daha sonra terk edilen yapının batısında ve güneydoğusunda harap durumdaki kiliseyle ilgili kalıntılar bulunmaktadır. Kilisenin kuzeydoğusundaki çan kulesinin üst kısmı yıkılmıştır. Yapı, besi ahır olarak kullanıldığı dönemde sütunların arasına zeminden itibaren

²² Hild ve Restle, 1981, s. 293.

0.50 m yüksekliğe kadar doğu-batı doğrultusunda duvar örülmüştür. Define arayıcıları tarafından ana apsis önü 1.00 m., naos ve narteks zemini ise farklı derinliklerde kazıldığı için orijinal zemin hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Yapı, beden duvarları, apsisi, narteksi ve sağlam örtüsüyle ayaktaadır.

Mimari Tanıtım: Kilise, orijinalde bir çevre duvarı ile çevrilidir. Ancak bu çevre duvarının güney bölümü tamamen doğu bölümünün ise üst seviyesi sağlam olarak günümüze gelebilmiştir. Yapının kuzeyinde, batıdaki Ermeni kilisesine giden yol geçmektedir (Resim 5) (Çizim 4).

Kuzeydoğuda çevre duvarına bitişik çan kulesi yer almaktadır. Yapının kuzeydoğusunda, işlevi saptanamayan kare planlı, örtüsü yıkılmış bir mekân bulunmaktadır.

Bugünkü naos zeminin 1.50 m. üstünden alınan düzlem plana göre kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üç nefli bazilika planlı yapının orta nefinin doğusunda apsis, batısında iki katlı narteks, kuzeyinde eksenin batısında ve dışa taşkın üç sütunlu revaklı giriş yer almaktadır. Doğru-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, dörderden iki sıra sütunla üç nef ayrılmıştır. Orta nef yan neflerden geniştir. Her üç nef de doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülüdür. Naosa, biri kuzey cepheden, diğeri narteks orta bölümünden iki kapı ile girilmektedir. Kuzey nefin batı duvarında, eksenin güneyindeki kapı narteksin güney bölümüne açılmaktadır. Doğudan ilk sütunlarla apsiler arasındaki, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema; beşik tonoz örtülüdür. İçten yarım yuvarlak üç apsisten ana apsis, dıştan beş cepheli, kuzey ve güney apsiler düz duvardır. Apsiler, yarım kubbe ile örtülüdür. Ana apsis kuzey ve güney apsilerden daha geniştir (Resim 6) (Çizim 5).

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, üst seviyede iki kemerle üç bölüme ayrılmıştır. Birbirleri ile eş büyüklükteki bölümler çapraz tonoz örtülüdür. Orta bölüm ile güney bölüm arasındaki duvarın orijinal olup olmadığı bilinmemektedir. Kuzey bölümün kuzey duvarında, güney bölümün batı duvarında ve orta bölümün doğu ve batı duvarlarında birer kapı bulunmaktadır. Orta bölümün ve güney bölümün doğu duvarlarındaki kapılar orta ve güney nefe açılmaktadır (Çizim 6).

Batıdaki galeri, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üst seviyede üç bölüme ayrılmış galeri beşik tonoz örtülüdür. Yapının kuzey cephesinde eksenin batısında doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı bir revak bulunmaktadır. Üst seviyede ikiye ayrılan revağın iki bölümü de çapraz tonoz örtülüdür. Kilisenin kuzeydoğusunda çevre duvarı ile bitişik olan çan kulesi içten yuvarlak dıştan altıgen planlıdır. Çan kulesine giriş kuzeyden sağlanmaktadır. Yapının güneydoğuda bir mekân bulunmaktadır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde dikdörtgen planlı olan yapının beden duvarları ayaktaadır. Yapıda gri tonlarda ve düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taşların boyutları farklılık göstermektedir. Kilisede kullanılan taşlar şaşırtmalı teknikle yatay örülmüştür. Kilisenin, kemer ve tonozlarında kalem işi tekniğiyle yapılmış geometrik süsleme izlerine rastlanmaktadır. Kemerlerde sarı ve gri renkli boyaarla kesme taş imitasyonu oluşturulmuştur.

Res. 5) Kuzeygoğudan Genel görünüm.

Res. 6) Naos, Güneybatıya Bakış.

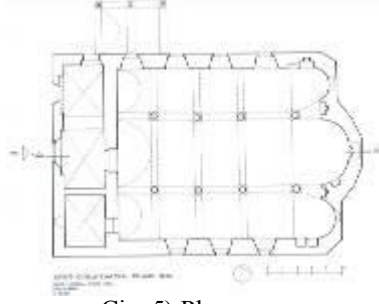
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

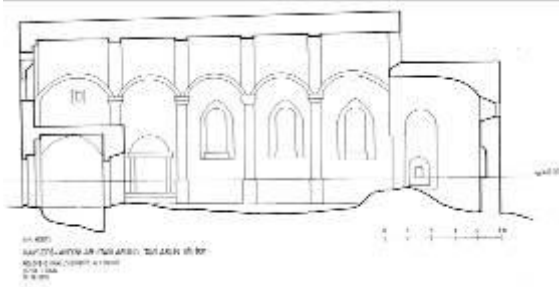

Çiz. 4) Konum Planı.

Çiz. 5) Plan.

Çiz. 6) Boyuna Kesit.

3. BALAGESİ

Balagesi, Kayseri'nin 19 km. kuzeydoğusunda, Melikgazi Belediyesi sınırları içinde yer almaktadır.

Kilise (Surp Haç Kilisesi)

Kilise köyün güneyindeki dağın yamacında kurulmuştur (Resim 7).

Yapım Tarihi: Gesi ilçesi yakınlarındaki bir vadide (Balagesi) yer alan kayaya oyma kilisenin inşa tarihini ve orijinal adını belirten bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak, kanımızca yapı ortaçağda oyulmuş, Osmanlı döneminde de kullanılmıştır.

Bugünkü Durumu: Bugün harap halde olan yapı, koyun ağılı olarak kullanılmaktadır. Naos orta nefinin batı duvarının bir bölümü; kuzey apsinin kuzeydoğu köşesi yıkılmıştır. Kuzey duvarında bulunan pencereler örülerek kapatılmıştır (Resim 8).

Mimari Tanıtım: Naosun bugünkü zeminin 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre yapı doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgendir (Çizim 7). Üç nefli tonozlu bazilikal planlı yapının doğusunda üç apsis yer almaktadır. Beşik tonoz örtülü üç nef birbirinden kuzeyde iki, güneyde bir serbest paye ile ayrılmaktadır. Naosun kuzey duvarında eksenin batısında giriş kapısı yer almaktadır. Naosun güney nefinin doğusunda ve orta nefin güneyinde yer alan birer açıklıkla, kayaya oyma iki mekâna geçilmektedir. Naos doğuda içten yuvarlak, yarım kubbe örtülü üç apsisle sonlanmaktadır. Naos güney duvarında, eksenin doğusunda, işlevi saptanamayan, düzdün olmayan dikdörtgen planlı bir mekân bulunmaktadır. Güney nefin güney duvarının eksenindeki açıklıkla, düzgün olmayan bir mekâna girilmektedir. Doğu, batı ve güneyde kayaya oyulmuş kilisenin kuzeyinde gri düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kilisenin içi alçı ile sıvanmıştır. Şaşırtmalı teknikte yatay biçimde istiflenmiş taşların arasında ince harç tabakası görülmektedir. Kilisenin içinde kalan izlerden, orijinalde kalem işi bezemeler bulunduğu anlaşılmaktadır. Ana apsis önündeki tonozda figürlü kalem işi bezemenin kalıntıları görülmektedir. Konusunun ne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

olduğu anlaşıl原因 sahnede serafim figürleri bulunmaktadır. Güney apsisin tonozunun ekseninde geometrik geçmelerden oluşmuş kartuş içinde kıvrık dal motifleri bulunmaktadır. Orta nefin güneyindeki mekânla paye arasındaki tonozun ortasında yapraklar ve çiçek demetlerinin değişmeli kullanılarak yuvarlak oluşturulmuş bezeme görülmektedir. Naos kemerlerinin alınlıklarında mavi ve kızıl-kahve baskı boyama bulunmaktadır.

Ana apsis ve kuzey apsisin kemer alınlıklarında yazı şeritleri yer almaktadır. Ana apsisde **“Bu kutsiyet sunağdır. Ve bunun üzerinde Tanrı Kuzusu Mesih kurban oldu”** yazmaktadır. Kuzey apsisdeki iki satır halinde yazılan yazıtta ise **“...girer, çıkar ve otlak bulur”** yazmaktadır.

Ana apsisin yarım kubbesinin kemerle birleştiği yerde, tepede üçgen içinde göz tasviri bulunmaktadır.

Res. 7) Kuzeyden Genel Görünüm.

Res. 8) Naos, Doğuya Bakış.

Çiz. 7) Plan.

4. BAŞKÖY

Yeşilhisar kasabasına bağlı Başköy hakkında kaynak ve yayınlarda bilgi bulunmamaktadır. Köyün içindeki günümüzde cami olarak kullanılan kilise dışında, yakın çevresinde kayaya oyma mekânlar ve kiliseler bulunduğu dair sözlü bilgiler alınmıştır.

Kilise (Başköy Kilise Camisi)

Kilise, bir vadi yamacına kurulu yerleşimin üst kısmında yer almaktadır (Resim 9).

Yapım Yılı: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-tekniik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Kilise günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Yapı strüktürel açıdan iyi durumdadır.

Mimari Tanıtım: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilise, üç nefli tonozlu bazilika plan şemasına göre inşa edilmiştir (Çizim 8). Yapının batısında narteks, orta bölümünde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

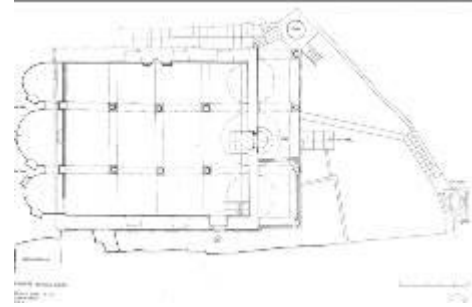

naos ve doğuda üç apsis bulunmaktadır. Kilisenin kuzeybatısında, yaklaşık 15 m. uzaklıkta bir çan kulesi yer almaktadır.

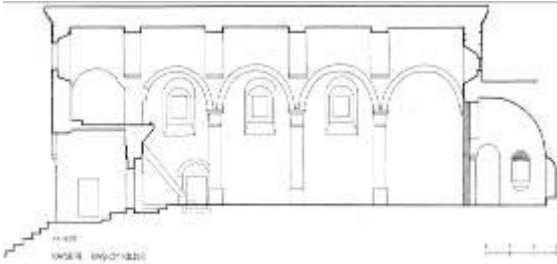
Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, üçerden iki sıra sütunlarla üç nefte ayrılmıştır (Çizim 9). Naos batı duvarı eksenindeki kapı nartekse, kuzey duvarı eksenindeki kapı dışarıya açılmaktadır. Naosun güney duvarı ekseninde sonradan yapılan mihrap nişi görülmektedir. Naosun kuzeybatı köşesindeki merdiven gynecaiona çıkışı sağlamaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, batıda dört sütun ve üç kemerle dışarıya açılmaktadır. Kilisenin güneybatısında bir minare, kuzeyinde kayaya oyma farklı işlevlerde mekânlar bulunmaktadır.

Res. 9) Kuzeybetıdan Genel Görünüm.

Çiz. 8) Plan.

Çiz. 9) Boyuna Kesit.

5. DEREVANK

Talas'ın 3 km. kuzeyinde yer alan Derevank, aşağıda tanıtılan kilise dışında 19. yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz çok sayıda kâgir ve kayaya oyma mekân/ konut barındırmaktadır. Bu yapıların bazılarında duvar resmi parçaları dikkat çekmektedir. Ancak, kentsel sit alanı özelliği taşıyan bu bölge, özel bir kişi tarafında büyük baş hayvan yetiştirme çiftliği olarak kullanılmaktadır.

Kilise

Kilise, yerleşimin bulunduğu vadinin ortalarında ve doğu yamaçta yer almaktadır (Resim 10).

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Kaçak kazılar nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiş yapı bugün koyun ağılı olarak kullanılmaktadır. Naos ve kayaya oyma diğer mekânlarda yer yer çatlama

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

görülmektedir. Kilisenin güney duvarının ekseninin batısında yer alan mekânın girişinin bir bölümü taşla kapatılmıştır.

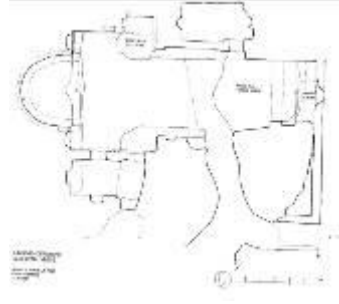
Mimari Tanıtım: Yapının 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Naos ve diğer mekânlar düz tavanla örtülüdür (Çizim 10).

Tek nefli naos, doğuda kuzey ve güneyden birer metre genişleyerek, doğuda tek apsisle birleşmektedir. Naos kuzey duvarı ekseninin batısında, naos giriş kapısı; giriş kapısı ile eksen arasında yer alan, batıdaki büyük dikdörtgen kesitli iki niş; eksenin doğusundaki mekâna açılan açıklık yer almaktadır. Naosun doğusunda, içten yarım yuvarlak ve yarım kubbe ile örtülü apsis yer almaktadır. Naosun güney duvarının ekseninin batısında yer alan mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Naosun kuzey duvarının batısında yer alan mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mekânın güneybatısındaki açıklıkla naosa, bu açıklığın doğusundaki açıklıkla bemaya geçilmektedir. Kilisenin görünen tek cephesi batı cephesidir.

Kayaya oyulmuş kilisenin kuzey, güney ve batı duvarlarında gri düzgün kesme taş kullanılmıştır. Şaşırtmalı teknikle istiflenmiş taşların arasında ince harç tabakası görülmektedir. Kilisenin içi alçıyla sıvanmıştır ve süsleme yoktur.

Res. 10) Derevank Vadisi Genel Görüntü.

Çiz. 10) Plan.

6. ENDÜRLÜK (Ανδρονίκι /ANDRONİKİ)

Endürlük, Kayseri'nin 8 km. güneydoğusunda, Erciyes Dağı'nın eteklerinde yer almaktadır. Yerleşimin adı ve yakın çevresindeki kiliseler, buranın bir Bizans yerleşimi olduğunu kanıtlamaktadır. Endürlük'ün yakınlarındaki Kuzuçakılıni olarak adlandırılan bölgede Aziz Georgios'a adanmış iki kilise bulunmaktadır. Bunlardan birinde Aziz Thomas'a adanmış bir ayazma ve çevresinde kayaya oyma konutlar olduğu söylenmektedir. Aynı bölgede 19. yüzyılda ortadan kaybolan Çanlı Kilise, Analepsis (Peleme) Manastırı olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir²³.

Kilise (Rum Kilisesi)

Kayseri'nin 16 km. güneydoğusunda, Talas ilçesinin Endürlük mahallesi, İstiklal caddesi Molla Rıfa Hoca sokağında yer alan kilise, büyük ve yüksek bir koruma duvarı ile çevrelenmektedir (Resim 11) (Çizim 11).

Yapım Tarihi: Endürlük Muhtarlığı tarafından muhtarlık binasında koruma altına alınan Karamanlıca on üç satırdan oluşan mermer kitabeye göre yapı 1835 yılına tarihlenmektedir. Kitabenin ilk dört satırı tahrip olmuştur (Resim 12).

²³ Hild ve Restle 1981, s. 141-142; İlder 1988, s. 202-205.

/ΟΥ ΜΟΥΑΖΖΑΜ ΠΙΑΤΕ
 ΤΑΟΥ /ΑΤΗΣΑΞ ΣΟΥΑΤΑ.....
 ΑΣΝΡ Ι ΠΤΕ ΚΑΙΣΕ ΡΕ Ι ΚΙΑΞΙΝΙ ΦΑΖ.....
 ΤΑΟΥ ΠΑΙΣΙΟΣΟΥΝ ΚΙΑΞΕΝΕΤΙΝΤΕ Τ...
 ΛΕΠΟΓΛΟΥ Ξ ΜΟΥΡΑΤ ΚΑΛΦΑΝΙΝ ΡΕΖ
 ΜΙ ΙΛΕ, ΒΕΠΟΥ ΚΟΓΤΤΕ ΙΚΑΜΕΤ ΙΤΕΝ
 ΤΖΟΥΜΛΕΜΟΥΜΙΝ ΛΕΡΙΝ ΓΑΝΙ ΙΜΤΑΤΙ
 ΙΛΕ, Μ/ΚΑΤΕΣ ΤΕΣΛΙΣΙΝ ΙΣΜΙΝΕ ΠΙ Ι
 Γ Γ ΣΕΚΙΣ Γ ΨΖ ΟΤΟΥΖ ΠΕΣ ΣΕ
 ΝΕΣΙΝΤΕ ΜΟΥΤΖΕΤΤΕΤΕΝ ΑΞΙΑ
 ΟΛΟΥ ΝΟΥ/ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣΟΥΝ Σ
 ΕΚΙΖΙΝΤΕ ΤΑΚΤΗΣΛΕΝΤΙ 1835
 ΜΕΖΚΙ/Ρ Ξ ΚΑΛΦΑΝΙΝΞΑΙΡΕΤΗΤΗΡ

Bu muazzam ...

Padişah Sultan ...

Huzurunda Kayseri Başpiskoposu Faz ...

Desios'un Başpiskoposluğunda Ce-

lepoğlu X Murat Kalfanın res-

mi ve bu köyde ikamet eden

Cümle müminlerin gani imdadı

İle mukaddes teslisin ismine bi-

n sekiz yüz otuz beş se-

nesinde Mutzettin Ahya-

oğlu'nun Eylül s-

ekizinde takdislendi. 1835

Mezkior X Kalfanın hayratıdır²⁴.

Bugünkü Durumu: *Kilise* eğimli arazinin düzleştirilmesiyle elde edilen alana inşa edilmiştir. Etrafı yüksek çevre duvarıyla çevrilidir. Yapıyı üç yönde çevreleyen galerilerin; güney koridoru büyük oranda, batı bölümünün örtüsü güneyden itibaren üçte bir oranında yıkılmıştır (Resim 13). Yapının kubbe ve geçiş elemanlarında, apsis tonoz ve narteksinde büyük oranda tahrip olmuş duvar resimleri bulunmaktadır.

²⁴ Çeviri için Fener Rum Patrikhanesi görevlilerine teşekkürler ederim.

Mimari Tanıtım: Yapının kuzey, güney ve doğusu çevre duvarı ile çevrelenmiştir. Batı yönde yapı eğimli araziye uygun olarak zemin seviyesinin altındadır. Kiliseyi üç yönde revak dizisi çevrelemektedir. Naosun bugünkü zemininin 1.50 m. üstünden alınan düzlem plana göre kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 12). Üç nefli kubbeli bazilika planı ile kapalı Yunan haçı planlarının birlikte uygulandığı yapı, ortada naos, doğuda bema ve üç apsis, alt seviyede batıda narteks, kuzey ve güneyde revaklar, üst seviyede ise batıdan başlayarak kuzeyden ve güneyden yapıyı üçüncü sütuna kadar çevreleyen galeri ve güneydoğudaki ek mekândan oluşmaktadır. Yapının dışında kuzeydoğuda bahçe duvarı ile birleşik çan kulesi yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naosun doğudan itibaren ilk sütundan başlayarak dört serbest sütuna oturan pandantif geçişli kubbe yer almaktadır. Doğu ve batı haç kolları ile batıdan itibaren birinci ve ikinci sütunlar doğu-batı doğrultusunda, kuzey ve güney haç kolları ise kuzey-güney doğrultuda beşik tonoz örtülüdür (Resim 14). Diğer bölümler çapraz tonozla örtülüdür. Kubbeli bölümü haç kollarından ayıran yuvarlak kemerler kuzey, güney ve batıda naos duvarlarına, doğuda ante duvarlarına oturmaktadır. Naosa batı duvarında biri eksende ana giriş, diğerleri eksenin iki yanında üç kapıdan girilmektedir. Naos yuvarlak kemerlerle doğudaki bema ve apsislere açılmaktadır. Doğudan ilk sütunlarla apsisler arasındaki kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı bema yuvarlak kemerlerle apsislere bağlanmaktadır. İçten yarım yuvarlak üç apsis, ana apsis dışında dışarıdan düz duvarla sınırlanmıştır. Apsisler yarım kubbe ile örtülüdür. Kuzey-güney doğrultusunda üç bölümlü narteks, dikdörtgen planlıdır. Narteks, doğu duvarı eksenindeki ana kapı ve yanlardaki dışa dikdörtgen iki pencere ile naosa açılmaktadır. Narteksin eksenini çapraz tonoz, yan bölümleri beşik tonoz örtülüdür. Yapıyı kuzey ve güneyden, batıdan itibaren eksene kadar doğu-batı doğrultusunda çevreleyen revaklar çapraz tonoz örtülüdür. Batıdaki galeri kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgendir. Üç bölümlü galeri çapraz tonoz örtülüdür. Galeriye güney-doğudaki ek mekândan çıkılmaktadır.

Res. 11) Güneydoğudan Genel Görünüm.

Res. 13) Örtü Sistemi.

Res. 12) Kitabe.

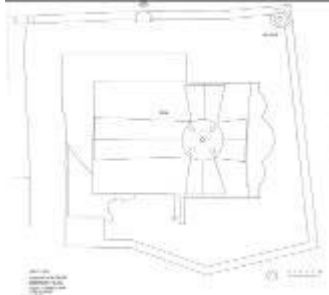

Res. 14) Naos, Örtü Sistemi.

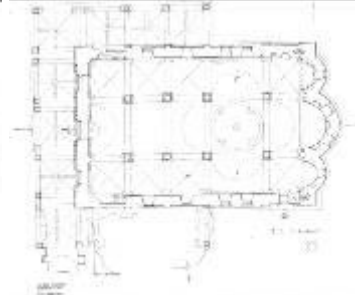
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Çiz. 11) Konum Planı.

Çiz. 12) Plan.

7. FARAŞA

Kayseri ilinin güney ucundaki köy, Torosların yamaçlarına kurulmuştur. Yerleşim hakkında, kaynak ve yayınlarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak, köyün içinde kayalık bir tepenin üzerinde bulunan ve ortaçağa ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir gözetleme kulesi (?), Faraşa'nın ortaçağda önemli bir yol üzerinde bulunduğunu kanıtlamaktadır²⁵ (Resim 15).

Kilise

Gözetleme kulesinin hemen batısında yer alan kilise, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. İzlerden anlaşıldığı kadarı ile yapı, çok kısa bir süre önce büyük bir onarım geçirmiş olmalıdır.

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Yapının cami olarak kullanımı sırasında yapılan onarımda apsislerin önüne duvar örülmüş, dışa taşkın apsisler ise büyük oranda yıkılmıştır (Resim 16).

Mimari Tanıtım: Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 13). Doğubatı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, dörderden iki sıra paye ile üç nef ayrılmaktadır. Yapıya bugünkü giriş kuzey nef batı duvarının eksenindeki açıklıkla sağlanmaktadır. Naos güney duvarında, eksenin doğusunda mihrap nişi yer almaktadır. Doğuda dışa taşkın, içten ve dıştan yarı yuvarlak üç apsis günümüzde haraplıdır. Moloz taş ile inşa edilen kilisenin içten duvarları badanalıdır.

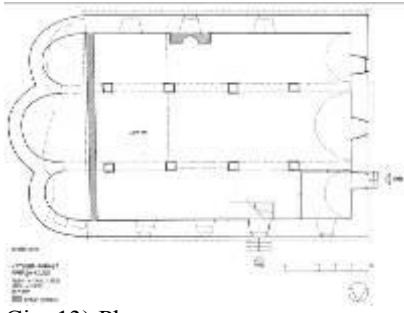

Res. 15) Gözetleme Kulesi.

Res. 16) Kilise, Doğu Cephe.

²⁵ Hild ve Restle, 1981, s. 266-267.

Çiz. 13) Plan.

8. İNCESU

Ortaçağdaki adı bilinmeyen İncesu, Kayseri ile Kilikya kapısı olarak bilinen Pylaikilikias, Gülekboğazi'na giden yol üzerinde yer almaktadır. İncesu, Kayseri'nin 28 km. güneybatısındadır. Yerleşimdeki 17. yüzyılda inşa edilen Karamustafapaşa Hanı buranın Osmanlı yerleşiminde önemli bir ticaret merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Araştırmacılara göre, benzer bir önemli özellik Bizans dönemi için de öne sürülmektedir. Antik dönem kaynaklarında, Aksaray ile Kayseri arasında olduğu belirtilen Sadaksora (Σαδάχορα) adlı istasyonun İncesu olabileceği düşünülmektedir.

Karamustafapaşa Hanı'nın yerinde, Bizans döneminde Aziz Eustathios Kilisesi'nin bulunduğu bilinmektedir²⁶.

Kilise I

Kilise, bir vadinin iki yamacı arasına kurulan İncesu Kasabası'nın batı yamacında yer almaktadır (Resim 17).

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde terkedilmiş olan kilise, demir parmaklıklı kapı ile korunmaya çalışılmaktadır. Yer yer yıkılmış olsa da, kilise strüktürel açıdan sağlam durumdadır. Ancak, duvar resimleri kalın bir is tabakası ile kaplanmış (Resim 18).

Mimari Tanıtım:

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kilise, doğuda, orta nef hizasında içten ve dıştan yarım yuvarlak planlı apsis, güney ve kuzeybatıda sonradan inşa edildiği anlaşılan kare planlı iki mekân ile sonuçlanmaktadır. Beşerden iki sıra sütunla üç nef ayrılan naos, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 14-15). Yaklaşık eş genişlikteki üç nef, beşik tonoz ile örtülüdür. Orta nefin batıdan üçüncü tonozunda imitasyon bir kubbe resmi yer almaktadır. Naosa giriş, orta nefin batı duvarı eksenindeki bir, kuzey nefin kuzey duvarı ekseninin batısındaki ikinci bir kapı ile sağlanmaktadır. Orta nef, kendi genişliği ile eş genişlikte, dışa taşkın bir apsis ile sonuçlanmaktadır. Yan nefler ise, doğu duvarlarındaki, duvar içinde kalmış apsidollerle sonlanmaktadır. Kilisenin batısında farklı malzeme ve teknik yansıyan ve bu nedenle daha geç bir döneme ait olduğunu düşündüğümüz, kare mekânlar yer almaktadır. Bu mekânlar, doğu duvarlarındaki birer açıklıkla yan neflere bağlanmaktadır. Her iki mekânında içinde yer alan

²⁶ Hild ve Restle, 1981, s. 192. Ayrıca bkz. Gazi Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı'nda Kübra Sevim tarafından 2014 yılında hazırlanan *Kayseri İncesu Yeni Cami Mahallesinde Ortodoks Kilisesi Restorasyon Önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

monolit sarkofaglar, bu mekânların mezar mekânı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Kilisenin güneybatısında doğu-batı aksında yer alan üç destek kadesi, orijinalde yapının etrafını “U” biçiminde bir nartekle kuşatıldığını akla getirmektedir. Bilinmeyen bir dönemde bu narteks yıkılmış ve günümüzdeki kuzeybatı-güneybatı mekânlar inşa edilmiş olmalıdır. Yapının kuzey beden duvarlarına bitişik, ana kayaya oyulmuş, iki sıra “halindeki on dört mezar oyuğu, mekânlardaki sarkofaglar da göz önüne alındığında, kilisenin bir mezarlık yapısı olarak inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kilise I’in bir diğer önemli özelliği içinde barındırdığı duvar resimleridir. Naosun kuzey ve güney duvarlarının üst seviyelerinde, apsis yarı kubbesinde, imitasyon kubbede yer alan ve kalın is tabakasıyla kaplı sahnelerde, olasılıkla yörel bir azizin yaşamından episodlar resmedilmiştir (Resim 19-20). Bu resimlerin tanımlanabilmesi için bir temizlik çalışması gerekmektedir. Yapı, gri, kahve düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir.

Res. 17) Kuzey Cephe.

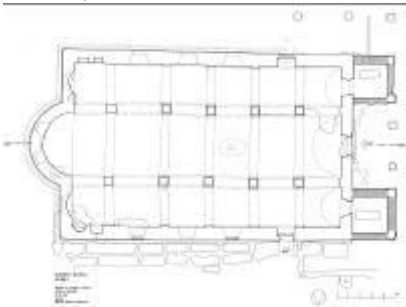
Res. 18) Naos, Güneye Bakış.

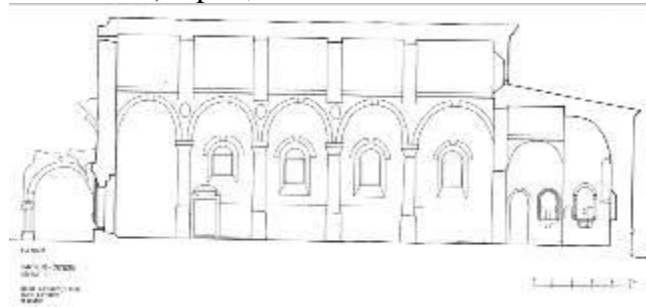
Res. 19) Naos, Duvar Resmi.

Res. 20) Apsis, Duvar Resmi.

Çiz. 14) Plan.

Çiz. 15) Boyuna Kesit.

Kilise II

Kilise, bir vadinin iki yamacı arasına kurulan İncesu Kasabası'nın batı yamacında yer almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-teknik özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu:

Günümüzde terk edilmiş olan kilise, özel mülkiyettedir. Uzun süre ahır olarak kullanılan yapının zemini hayvan gübresi ile doludur. Yapı strüktürel açıdan sağlamdır.

Mimari Tanıtım:

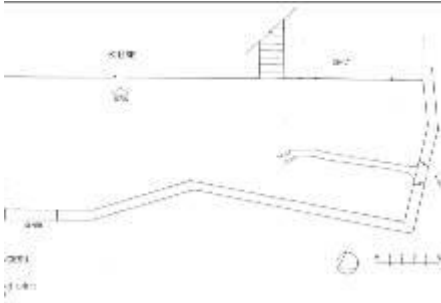
Doğuya doğru yükselen bir yamaca inşa edilen kilisenin batısında, kuzey-güney doğrultusunda bir avlu yer almaktadır (Çizim 16). Bu avlunun batı duvarının kuzey köşesindeki geniş kemerli açıklık, olasılıkla yapıya asıl girişi sağlayan kapıdır. Avlunun güneydoğusundaki konut ile kuzeydoğusundaki kilise arasında yer alan merdiven ikinci bir giriş olarak değerlendirilebilir. Kanımızca bugün terk edilmiş olan konut kilise ile çağdaştır ve din görevlilerinin ikametine tahsis edilmiş olmalıdır. Ayrıca avlunun güney ve kuzey duvarlarında birer giriş daha bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı yapı, üçerden dört sıra destek ile beş nef ayrılmıştır; tüm nefler beşik tonoz ile örtülüdür (Çizim 17). Yapının özellikle doğusu ile kuzeyi kayaya oyularak inşa edilmiştir. Tüm neflerin doğularında yer alan apsiser günümüzde orijinal biçimlerini yitirmişlerdir (Resim 21-22).

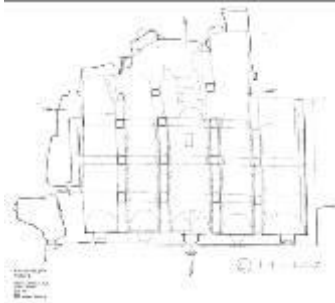
Res. 21) Naos, Doğuya Bakış.

Res. 22) Naos, Güneybatıya Bakış.

Çiz. 16) Konum Planı.

Çiz. 17) Plan.

9. KAYABAĞ (Ταξιάρχης/ TAXIARCHES/DARSİYAK)

Bizans döneminde varlığı bilinen yerleşim orijinal ismini içindeki manastırdan almıştır. Köyün tarihi hakkındaki rivayetler Büyük Konstantin'in annesi Helena' ya kadar uzanmaktadır. Öyküye göre Helena, bir manastır inşa ettirmiştir. Kilise, Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) Başmelekler Mikael ve Gabriel'e ithaf edilen manastıra dönüştürülmüştür²⁷.

²⁷ Hild ve Restle, 1981, s. 293. Kayabağ'daki Osmanlı dönemi Rum kiliseleri için ayrıca bkz. Tarafımca yürütülen yüksek lisans tezi: Ekin, C. (2005). a.g.e.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Kilise I

Hacı Derviş Özkan Caddesi No. 109'da, Kayabağ Camisi'nin kuzeybatısındaki kilise Ahmet Aydın adlı bir vatandaş tarafından depo-ahır olarak kullanılmaktadır.

Yapım Tarihi: Yapının kuzey cephesinde, giriş kapısının doğusunda kesme taş üzerinde kazıma tekniği ile yazılmış, dört satırdan oluşan bir grafitti yer almaktadır.

Π Ε Ν Τ Ε Ρ Π Ι Ε Τ Ρ Ο Σ

/ΨΙΟΡΔΑΝ

ΕΤΟΣ 1866

ΜΑΡΤ ΙΨ 23

Peder Petros

Yordan

Yılı 1866

Mart 23²⁸

Yapının kuzey cephesinde yer alan kazıma yazıta göre tarihlemeyi kuşkuyla karşılamak gerekir. Grafittide belirtilen 23 Mart 1866 tarihi yapının inşasından sonraki bir döneme ait olabileceği düşünülmektedir.

Bugünkü Durumu: Günümüzde ahır olarak kullanılan yapı bakımsızdır. Yapının beden duvarları, apsis ve örtüsü ayaktadır. Ancak, özellikle naosun kuzey duvarında, apsisin kuzeydoğu duvarında ve naosun örtü sisteminde derin çatlaklar görülmektedir. Gerek naos duvarında gerekse cephelerinde çeşitli noktalarından kesme taşlar duvarlardan kopmuştur (Resim 23). Yapıdaki tüm açıklıklar taş yığılarak kapatılmıştır. Yapının batısından sokak geçmekte, diğer cepheleri ise konutlarla çevrilmiştir

Mimari Tanıtım: Eğimli arazi düzleştirilerek üzerine kilise inşa edilmiştir. Yapının kuzeybatı köşesindeki merdivenlerden inilerek bahçeye oradan da kilisenin kuzeyinde ve eksenin batısındaki tek giriş kapısına ulaşılmaktadır. Tek katlı yapının bugünkü naos zemininin 1,50 m. üstünden alınan düzlem planına göre yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 18). Yapı, bir naos ve doğuda eksende dışa taşkın, içten ve dıştan yarım daire planlı bir apsisden ibarettir. Yapı, üst seviyeden kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki bölüm diğerlerinden daha geniştir. Kuzey-güney doğrultusundaki naos dikdörtgen planlıdır (Resim 24). Naosun doğu-batı duvarlarında kuzey-güney doğrultuda uzanan iki yuvarlak kemer yer almaktadır. Kemerler doğuda apsisin ante duvarlarının uzantılarına, batıda duvar payelerine oturmaktadır. Kiliseye girişi sağlayan kapı, naosun kuzey duvarında ve eksenin batısındadır. Naos kuzey duvarında eksenin doğusunda, güney duvarında eksende dışa daralan birer pencere yer almaktadır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlaktır. Kilisenin beden duvarlarında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taş boyutları farklılık göstermektedir. Şaşırtmalı teknikte istiflenmiş taşların derzlerinde ince harç tabakası görülmektedir.

²⁸ Yazıtın çevirisi, aynı zamanda 2005 yılında *Kayabağ Osmanlı dönemi Rum kiliseleri* adlı Yüksek Lisans Tezi'nin de yazarı olan, Cemal Ekin tarafından yapılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

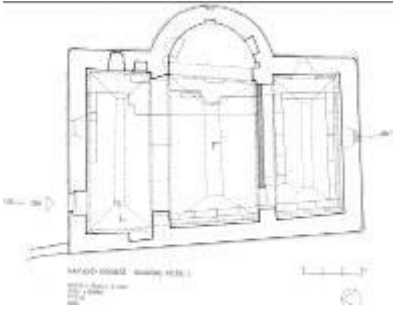

Res. 23) Kuzeydoğu Cephe.

Res. 24) Naos, Kuzeydoğuya Bakış.

Çiz. 18) Plan.

Kilise II (Yanartaş Manastırı Başmelek Mikael ve Gabriel Kilisesi)

Karşıyaka Mevkii, Hacı Derviş Özkan Caddesi, Kayabağ İlköğretim Okulu yanındaki kilise Helena'nın yaptırdığı rivayet edilen kilisenin yerine yapılmıştır. Yine söylenceye göre, Helena'nın inşa ettirdiği yapının duvarlarındaki bir taş 'yanar bir taş'tır (lapis specularis ?) ve 19. yüzyılda hala görülebilmektedir. Bu nedenle manastır Yanartaş olarak da adlandırılmıştır (Resim 25).

Yapım Tarihi:

1835 sonrası (Cuinet 1892: 318-319)

19. yüzyılın ortaları (İlter 1988: 1663)

1835–1842 arası (İlter 1989: 363)

1842, Yapıda diakonikonun ikinci kat batı duvarının naosa bakan yüzündeki resmin altında 1842 tarihi yer almaktadır.

1837 (Erkiletlioğlu 2000: 78)

Bugünkü Durumu: Kilisenin kuzeybatısında basık kemerli eyvan içinde anıtsal bir giriş kapısı bulunmaktadır. Anıtsal giriş kapısının doğusunda bir yapı yer almaktadır. Yapının kuzeyinde yer alan bugünkü Kayabağ İlköğretim Okulu, manastıra ait yetimhane binası olmalıdır. Orijinalde bir çevre duvarı ile çevrelendiğini gördüğümüz kilisenin, bu verilerle bir manastıra ait olduğunu düşünülmektedir. Manastırdan günümüze anıtsal giriş kapısı, orijinal kalabilen manastırın çevre duvarı ve anıtsal giriş kapısının doğusuna bitişik iki bölümlü mekân ile sonradan ikinci katı tamamlanan Kayabağ İlköğretim Okulu'nun alt seviyesi kalmıştır. Kilise, yıkılmış kubbesi dışında ayakta. Yıkılan kubbe ve yüksek kasağın taşları naos zeminindedir (Resim 26). Naos batı duvarının eksenindeki ana giriş kapısı örülmüştür. Yapıya giriş günümüzde, bema güney duvarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Duvar resimleri zarar görmüş, resimlerin bazı bölümleri beyaz boya ile kapatılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

Mimari Tanıtım: 19. yüzyılda yapıyı gören seyyahların verdiği bilgiler ışığında bir manastır kilisesi olan yapıya, kilisenin kuzeybatısında bulunan manastırın kemerli ana giriş kapısından ulaşılmaktadır. Bu kapının doğusuna bitişik ve kilisenin kuzeybatısında bir mekân bulunmaktadır. Yapının çevresinde kilise ile ilişkilendirilebilecek kalıntı ve yapılara rastlanmaktadır: kilisenin kuzeyinde Kayabağ İlköğretim Okulu, batısında, yakın zamanda “Köy Konağı” olarak kullanılmak için inşa edilen ancak günümüzde kullanılmayan farklı ölçülerde dikdörtgen planlı iki yapı yer almaktadır. Yapının çevresinde, güneydoğu ve güneybatıda kilisenin manastır kompleksinden kalma duvar kalıntıları görülmektedir. Yapının batısında (günümüzde çevre duvarına dönüştürülmüş), kilisenin altına inışı sağladığı belli olan dikdörtgen giriş yer almaktadır. Bu bölüm günümüzde toprakla doldurulmuş olduğundan içeri girilememektedir. Kilisenin doğu, batı ve kuzeyinde, yakın zamanda örülmüş çevre (bahçe) duvarı bulunmaktadır. Naosun bugünkü zemininin 1,50 m. üstünden alınan plana göre kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 19). Üç nefli kubbeli bazilika planlı yapının ortasında naos, doğusunda bema, pastaphorion ve üç apsis, batısında narteks yer almaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, üçerden iki sıra sütunla üç nef ayrılmıştır (Çizim 20). Orta nef yan neflerden geniştir. Nefler, doğu-batı yönünde sivri tonozla örtülmüştür. Nefleri ayıran sütunlar birbirlerine doğu-batı yönünde atılmış sivri kemerlerle bağlanmıştır. Sütunlar naosun kuzey, güney ve batı duvarlarına, ayrıca ana apsisin ante duvarlarına da sivri konsollarla bağlanmaktadır. Kemerler naosun kuzey, güney ve batı duvarlarındaki yuvarlak sütüncelere oturmaktadır. Naosa, batı, kuzey ve güneyden birer olmak üzere toplam üç giriş bulunmaktadır. Batı duvarında, eksenindeki ana giriş kapısı orta nef, naosun kuzey ve güney duvarlarında yer alan, eksenin batısındaki kapılar yan neflere açılmaktadır. Naosun, kuzey ve güney duvarının batı ve köşelerinde beden duvarları içerisinde galerilere çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Doğuda apsisler ile batıda, doğudan itibaren ilk sütunlar arasında yer alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema, sivri tonozla örtülmüştür. Bema, doğuda sivri kemerlerle apsislere bağlanmaktadır. Doğuda yer alan üç apsis, içten ve dıştan yarım dairedir. Ana apsis diğerlerinden daha geniştir. Diakonikonun güney duvarının ekseninde, kemerli niş içinde yer alan kapının üzerinde dışa daralan dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin simetriği protesis kuzey duvarında da bulunmaktadır.

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, kuzey-güney yönünde sivri tonozla örtülmüştür. Narteksin doğu duvarının ekseninde kilisenin naosuna açılan ana giriş kapısı bulunmaktadır. Naosun kuzey, güney ve batı duvarları boyunca ‘U’ şeklinde uzanan galerilere naosun kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki merdivenlerden ulaşılmaktadır. Narteksin üzerinde yer alan batı galeri kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı galerinin batısında biri ekseninde diğerleri eksenin iki yanında üç, kuzey ve güney duvarların eksenlerinde ise birer pencere yer almaktadır. Galerinin kuzey ve güney bölümleri batı galeriden başlayarak doğuda pastaphorion odalarının üzerindeki mekânlara açılmaktadır. Kuzey galerinin kuzey duvarında aynı büyüklükte biri eksen, diğerleri eksenin doğusunda ve batısında birer olmak üzere üç pencere vardır. Aynı uygulama güney galeride tekrarlanmıştır. Galeriden geçilerek pastaphorion hücrelerinin ikinci katında yer alan doğudaki mekânlara ulaşılmaktadır. Güneydoğudaki mekânın kuzey duvarındaki kapıdan kilisenin çatısına çıkışı sağlayacak açıklık ve merdivenler yer almaktadır. Eş büyüklükteki bu mekânlar, doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülmüştür. Kasnak ve kubbe günümüze ulaşamamıştır. İçten kasnağın, bir sıra taştan oluşan basit profilli bir silmesi ve bunun üzerinde tek bir taş sırası görülmektedir. Yapının beden duvarlarında gri, sarı ve kırmızı tonlarda düzgün kesme taşlar, narteks kemerlerinde koyu gri renkli taşlar kullanılmıştır. Yapı içten sıvalıdır. Sıvalar yer yer dökülmüştür. Yapının kapı ve pencere sövelerinde ve kemerlerde kullanılan taşlar, boyut ve biçim olarak kendi içlerinde birbirine yakın ölçülerdedir. Yapıda kullanılan kesme taşların saptanabilen boyutları farklılık göstermektedir. Narteks sütunları monolit taştır. Şaşırtmalı teknikte sıralanan taşların derzleri ince harç tabakası ile doldurulmuştur. Yapının tüm bölümleri kademeli olarak taş

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

plakalarla kaplanarak araları harçla doldurulmuştur. Yapıda, mimari plastik süslemelere sütun başlıklarında, nişlerin konsollarında, kapı lento ve sövelerinde rastlanmaktadır. Yapıyı dört cepheden çeviren silme, saçak hattı, alt seviye pencerelerinin söveleri, bema kuzey duvarında eksenden doğudaki nişin konsolu ve ante duvarının batısındaki nişlerin konsolları basit profillidir. Batı cephenin üst seviyesinde biri eksende, ikisi eksenin iki yanında toplam üç, doğu cephede beden duvarları üzerinde iki, kol uçları yonca biçiminde sonlanan haçlar (eş kollu-Malta haçı) diğer mimari plastik süslemeleri oluşturmaktadır Yapıda, konulu/figürlü sahnelerin yanında geometrik ve bitkisel bezemelerden oluşan duvar resimleri de vardır. Yapıda, pandantifler, kubbe kemer alınlıkları ile zafer kemeri alınlığı Aziz figürlerinin ve Kutsal Kitap'tan alınmış konuların yer aldığı bölümdür. Güney kemer alınlığında Metamorphosis (Başkalaşım), kuzey kemer alınlığında ise İsa'nın Çarmıha Gerilişi'ne yer verilmiştir (Resim 27). Kuzey ve güney apsislerin kemer alınlıklarında tek figürler resimlenmiştir. Yıkılan kubbenin eteğini okunabilen yazı kuşağı çevrelemektedir. Yazıtta:

Τ/ στε/ωμα (τω)ν /π/ σοι πεποιθ/των ετε//ωσον κυ/ιε την //λνησ/αν/ν
//τ/σω τ/μ// σο/ α/ματι

(Sana inanmışların yapısı. Efendimiz (İsa) değerli kanın pahasına sahibi olduğun bu kiliseyi koru)²⁹

Kubbe güney duvarında kasnak ve kemer yayı arasındaki yüzeyde alınlığında İsa'nın Çarmıha Gerilme sahnesi yer almaktadır. Zafer kemeri alınlığında kilisenin adandığı iki Başmelek (Gabriel ve Mikhael) figürü yer almaktadır. Kuzey apsinin kemer alınlığında Konstantin ve Helena ortalarında Gerçek Haçı tutmaktadırlar. Haçın alt kısmında 1842 tarihi görülmektedir. Kubbe kuzey kemer alınlığında, Metamorphosis (Başkalaşım) sahnesi yer almaktadır. Pandantiflerin her birinde dört İncil yazarı, tanıtıcı yazı (epithet) ve simgeleri (atribü) ile resimlenmiştir (Resim 28). Kemerlerin birleştiği yerlerin kuzey-güney yüzlerinde oluşturulan panolar içinde on iki melek figürü bulunmaktadır. Ayrıca kemer içlerinde, tonoz kenarlarında ve yüzlerinde, sütun başlıklarında ve kenarlarında, alt ve üst seviye sınırlarını belirleyen bölümlerde olmak üzere şerit şeklinde düzenlenmiş desenli süslemeler, çiçek ya da yıldızı çağrıştıran stilize edilmiş dört yapraklı rozetler ile çeşitli bitkisel motiflere rastlanmaktadır.

Res. 25) Kuzeydoğu Cephe.

Res. 26) Naos, apside Bakış.

²⁹ Yazıtın çevirisi Cemal Ekin tarafından yapılmıştır.

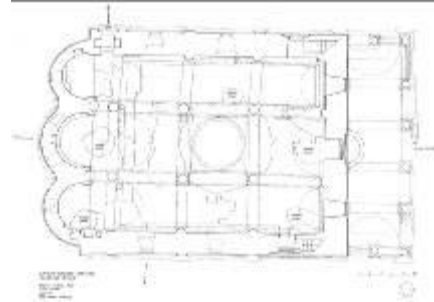
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

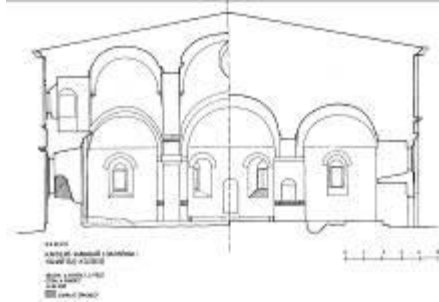

Res. 27) Duvar Resmi. Çarşıta İsa. Res. 28) Duvar Resmi. İncil Yazarı.

Çiz. 19) Plan.

Çiz. 20) Enine Kesit.

10. KONAKLAR (GERMİR)

Kayseri'nin 5 km. kuzeydoğusunda bulunan Konaklar, günümüzde Kayseri'nin bir mahallesi haline gelmiştir. Ünlü Amerikalı yönetmen Elia Kazan'ın doğduğu köy olması, daha da önemlisi 19. yüzyıl şehir dokusunu çok büyük oranda korumuş olmasına karşın Konaklar ile ilgili bilimsel nitelikte bir araştırma şimdiye değin saptanamamıştır³⁰. Bu konudaki çalışmalarımız sürdürülmektedir.

Kilise I

Kilise, Kayseri merkezde, Melikgazi İlçesi Germir mahallesinin 437. sokakta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-tekniğe özelliklerine göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Kilise kayalık tepenin düzleştirilmesi ile elde edilen zemine inşa edilmiştir. Batısı yapıdan yüksek bir yamaca oturmaktadır. Kuzeybatısında yapıdan ayrı çan kulesi ve yüksek karnaklı kubbesi ayakta. Batıdaki narteksin bir bölümü yıkılmıştır.

Günümüzde ahır olarak kullanılan yapının kapı ve pencereleri örülmüştür (Resim 29).

Mimari Tanıtım:

Eğimli arazinin düzleştirilmesi ile elde edilen alana yapılan kilisenin batısında yüksek yamaç yer almaktadır. Yapının kuzeybatısında çan kulesi bulunmaktadır. Kilise, naosun bugünkü zemininin 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 21). Üç nefli kubbeli bazilika planlı yapının, ortasında naos doğusunda bema, üç apsis ve pastaphorion odaları, batısında narteks yer almaktadır (Çizim 22). Doğu-batı

³⁰ Ancak tanıtıcı nitelikte kısa bilgi için bkz. İltis, F. (1988). a.g.e.

Turkish Studies

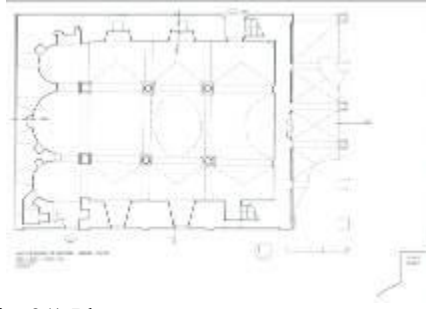
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, dörderden iki sıra sütunla üç nef ayrılmıştır. Orta nef yan neflerden daha geniştir. Naos, doğudan ikinci ve üçüncü sütunlar arasında pandantifli kubbe, batıdan ilk sütun arasında çapraz tonoz, diğer bölümlerde beşik tonoz örtülüdür. Naos, yuvarlak kemerlerle doğudaki bema ve apsislere açılmaktadır. Naosa giriş bugün güney duvarın batısında yer alan kapıyla sağlanmaktadır. Naosun batı duvarının ekseninde yer alan orijinal giriş örülmüştür. Batıdaki galeri kuzey-güney doğrultuda örtü seviyesinde üç bölüme ayrılmaktadır. Doğudaki ilk sütunlar ile apsisler arasında yer alan, kuzey-güney doğrultusundaki bema, aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. İçten yarım yuvarlak üç apsis, dışta düz duvarla sınırlanmaktadır. Apsisler yarım kubbe ile örtülüdür. Ana apsis yan apsislerden daha geniştir.

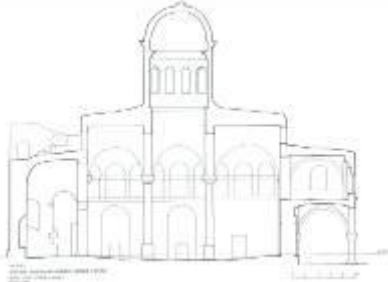
Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks, üst seviyede üç bölüme ayrılmıştır. Üç bölümünde çapraz tonozla örtüldüğü narteksin, batı duvarı eksenindeki ana giriş kapısı ile naosa açılmaktadır. Kubbe, onikigen kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnağın her cephesinde eş yükseklik ve genişlikte üç dilimli kemer biçiminde on iki pencere bulunmaktadır. Kilisenin kuzeybatısında yer alan çan kulesi, kare kübik kaidenin üzerine oturmaktadır. Üç katlı sekizgen gövdesinin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Yapının içinde sıvaların büyük bölümü tahrip olmuştur. Görülebildiği kadarı ile yapının kubbe kasnağında ve pandantiflerde figürlü duvar resimleri bulunmaktadır. Kubbe kasnağında yer alan on iki figür ve pandantiflerdeki figürler tahrip olduğu için tanımlanamamaktadır. Yapıdaki kemerlerin taşlarında kalemışı barok bezemeler bulunmaktadır. Taş üstüne boyama tekniği ile yapılmış yarım palmet ve akantus motifleri yer almaktadır.

Res. 29) Kuzey Cephe.

Çiz. 21) Plan.

Çiz. 22) Boyuna Kesit.

Kilise II

Kilise, Kayseri merkezde, Melikgazi ilçesi Germir mahallesi 430. sokakta yer almaktadır.

Yapım Tarihi: Kitabesi ve dönem kaynağı bulunmayan yapı, plan şeması ve malzeme-tekniğe göre 19. yüzyıla tarihlenebilir.

Bugünkü Durumu: Kilise, kayalık zeminin düzleştirilmesi ile elde edilen alana inşa edilmiştir. Günümüzde ahır olarak kullanılan yapının batısındaki narteks yıkılmıştır. Yapının

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

yıkılan kubbesi beton dökülerek düzleştirilmiştir. Güney nef batı duvarındaki açıklık örülmüş, naos batı duvarı üst seviyede kemerler ekseninde birer açıklık bırakılarak örülmüştür (Resim 30).

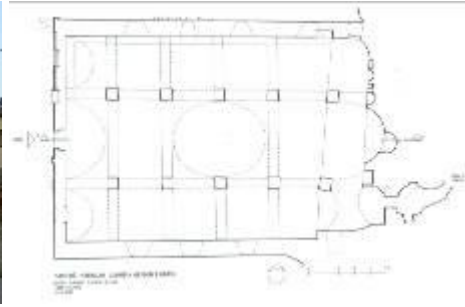
Mimari Tanıtım: Eğimli arazinin düzleştirilmesi ile elde edilen zemine inşa edilen yapının doğusu kayaya oyulmuştur. Yapının kuzey ve güney cephesinde doğuya gidildikçe arazinin eğiminden dolayı yükselti farkı ortaya çıkmaktadır. Yapının güneybatısında rahip evi yer almaktadır. Kilise, naosun bugünkü zemininin 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir (Çizim 23). Üç nefli kubbeli bazilika planlı kilise ortada naos, doğuda bema ve üç apsis ile güney apsisin doğusundaki kayaya oyulmuş mekândan oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı naos beşerden iki sıra paye ile üç nefte ayrılmıştır. Orta nef yan neflerden daha geniştir. Naos doğudan ikinci ve üçüncü sütunlar arasında pandantifli kubbe, diğer bölümlerinde beşik tonoz örtülüdür. Naosun tek giriş kapısı batı duvarının ekseninde bulunmaktadır. Naos, sivri kemerlerle, doğudaki bema ve apsislere açılmaktadır.

Doğuda ilk payelerle apsisler arasındaki, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bema beşik tonoz örtülüdür. Bema doğuda sivri kemerlerle apsislere bağlanmaktadır.

İçten yarım daire üç apsis kayaya oyulmuştur. Apsisler yarım kubbelerle örtülmüştür. Ana apsis yan apsislerden daha geniştir. Güney apsisin eksenindeki bir açıklıkla doğudaki kayaya oyma mekâna girilmektedir. İşlevi belirlenemeyen mekân, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Batı cephede narteksin yıkılması ile görülen üç kemer açıklığı, ekseninde birer pencere bırakılarak örülmüştür. Pandantiflerdeki dört İncil yazarının tasvirleri tahribat nedeniyle net seçilememektedir. Bitkisel ve geometrik süslemelerin kullanıldığı bölümler, kemer alınlıkları, kemer yüzeyleri ile tonoz kenarlarıdır. Bu bölümlerde mavi kenar çizgileri, on iki bölümlü rozetler ve çeşitli bitkisel motifler yer almaktadır.

Res. 30) Batı Cephe.

Çiz. 23) Plan.

11. TALAS (Μουταλάσχη/ MUTALASKE)

Talas Kayseri'nin 6 km. doğusunda yer almaktadır. M. S. 439 yılında büyük rahip Sabas Talas'da doğmuştur. Sabas, Talas'ın 6 km. Güneydoğusundaki PHLABIANAI (Zincidere) Manastırı'nda kaldıktan sonra Filistin'e gitmiş ve burada Filistin'in en eski manastırı olan Mar Saba Manastırı'nı kurmuştur. Talas'da aynı zamanda 11. yüzyılda, Yunanistan'da manastırlar inşa eden Hosios Meletios doğmuştur. Yerleşimin akınıdaki kayalık alanlarda Aziz Georgios ve Koimesis kiliselerinin bulunduğu öne sürülmektedir³¹.

³¹ Hild ve Restle, 1981, s. 242. Ayrıca bkz. Çayırdağ, M. (1988:717-728). a.g.e.; Güngör, H. (1989). Karamanlıca üç kitabe. *Türk Dünyası Tarihi Dergisi*, Ekim 1989, sayı 34, s. 25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

Kilise (Yeni Camii)

Talas'ın Tablakaya Mahallesi Karabey Sokağındaki kilise günümüzde onarım halindedir (Resim 31). 09.02.1977 tarihinde tescil edilen kilisin giriş kapısı üzerindeki Yunanca kitabede 1886 tarihi geçmektedir.

Yapım Tarihi: Kitabesine göre 1886 yılına göre tarihlenmektedir.

ΠΑΝΑ/Α ΚΑΠ/ΣΗ ΖΙΡΑΣΑΛΛΗΡ
/ΑΠ/ΣΗ ΣΕΧΡ/ ΜΑ/Σ ΠΙΡΙΝΔΕ
ΣΕΒΚΕΤΛ/ Σ/ΛΤΑΝ ΧΑΜΙΔ ΒΕ ΕΡΦΑ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΑ Ι/ΑΝΝΗΣ ΔΕΒΡΙΝΔΕ
ΑΩΠΣΤ ς/ // 1886

*Panaya kapısı zirasaldır
Yapısı şehr-i mayıs birinde
Şevketli Sultan Hamid ve efra
Mitropolid Iannis devrinde
Aopststha 1886³²*

Bugünkü Durumu: Eğimli arazinin düzleştirilmesi ile elde edilen zemine inşa edilmiş kilise, yakın zamana kadar cami olarak kullanılmıştır. Güvenlik nedeniyle boşaltılan yapıdaki restorasyon çalışmaları 2007 yılında tamamlanan yapı, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Yapının cami olarak kullanıldığı dönemde bazı bölümleri değişikliklere uğramıştır. Ana apsise içten bir duvar örülerek düzleştirilmiş, bu duvarın kuzey ve güney köşelerinden birer kapı açılmıştır. Naos güney duvarı ekseninde mihrap açılmış, bema kuzey ve güney duvarları eksenindeki pencereler örülmüştür. Yapının kuzeybatısında işlevi saptanamayan bir mekân yer almaktadır.

Mimari Tanıtım:

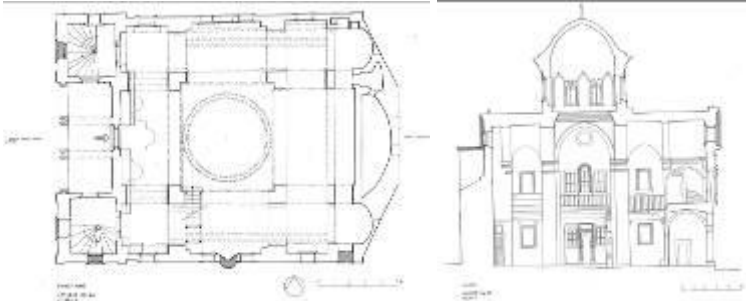
Yapının batısında yer alan anıtsal avluya giriş kapısı, çevre duvarıyla birlikte orijinal haliyle günümüze gelebilmiştir. Yapının kuzeybatısında bir mekân yer almaktadır. Kilisenin doğusunda yamaç, kuzey ve güneyinde orijinal olmayan çevre duvarları bulunmaktadır. Naosun bugünkü zemininin 1.50 m. üstünden alınan düzlem planına göre yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgendir Dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı planlı kilisede dört yönde dört haç kolu yer almaktadır. Yapı, ortada kubbe, doğuda bema ve üç apsis, batıda narteksten ibarettir (Çizim 24-25). Doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı naosun 'L' biçiminde dört serbest paye üzerine oturan orta bölümü, pandantif geçişli kubbe, doğu ve batı haç kolları kuzey-güney doğrultuda çapraz tonoz, kuzey ve güney haç kolları ise doğu-batı doğrultusunda çapraz tonoz örtülüdür (Resim 32). Naosun üç giriş kapısı batı duvarındadır. Ana giriş kapısı eksenden batı haç koluna, diğerleri batı köşe odalarına açılmaktadır. Yapının camii olarak kullanıldığı dönemde naosun güney duvarındaki alt seviye üçüç pencerelerden ortadaki mihraba dönüştürülmüştür. Naos sivri kemerlerle doğudaki bema ve apsislere açılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema çapraz tonoz örtülüdür. Doğudan ana apsis ile ilk sıra payeler arasında yer alan bema doğuda sivri kemerlerle apsislere bağlanmaktadır. İçten yarım yuvarlak üç apsis, dıştan üç cephelidir. Apsisler yarım kubbe ile örtülmüştür. Ana apsis yana apsislere göre daha geniştir. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı narteks, üç ayrı mekândan oluşmaktadır. Narteksin tüm bölümleri çapraz tonoz örtülüdür. Narteksin doğusunda naosa açılan eksendeki ana giriş kapısı,

³² Çeviri Güngör, 1989.

batısında ise üçlü kapı düzenlemesi yer almaktadır. Kuzey mekânın batı, güney mekânın güney penceresi örülmüştür. Bu bölümlerde galerilere çıkışı sağlayan birer merdiven yer almaktadır. Yapıyı üst seviyede kuzey, güney ve batıdan çevreleyen galeri, doğuda köşe odalarına, dikdörtgen kapılarla bağlantılıdır. Batı galeri, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgendir.

Res. 31) Genel Görünüm. Res. 32) Naos, Kuzeydoğuya Bakış.

Çiz. 24) Plan.

Çiz. 25) Enine Kesit

12. ZİNCİDERE (Φλαβιαναί/ PHLABIANAI)

Kayseri'nin 12 km. güneydoğusundaki Zincidere, ortaçağda İstanbul- Kayseri yolu üzerinde yer almaktadır. Talas'da doğan Aziz Sabas on yıl Phlabianai Manastırı'nda yaşamıştır.

Ioannes Prodromos Manastırı 1728 yılında Sultan III. Ahmet döneminde inşa edilmiştir. Ioannes Prodromos Manastırı kilisesinin yakınındaki Aziz Georgios ve Metamorphosis kiliselerinde, erken Bizans dönemine ait devşirme malzemeler bulunmaktadır³³.

Kilise (Aziz Haralambos ve Aziz Ioannes Prodromos Kiliseleri)

Talas ilçesi'ne bağlı Zincidere'deki Kayseri I. Hava İndirme Tugayı'nın sınırları içinde yer almaktadır. Tugayın içinde ayrıca, Aziz Haralambos Kilisesi'nin doğu duvarının kuzeyi ve kuzey duvarının doğusuna bitişik Ioannes Prodromos Kilisesi bulunmaktadır (Resim 33).

Yapım Tarihi: Yazılı kaynaklardan, Ioannes Prodromos Kilisesi'nin yanında 1840 yılında daha küçük bir kilisenin Aziz Haralambos adına inşa edildiği öğrenilmektedir. Manastırın 13.78 m.

³³ Hild ve Restle, 1981, s. 259; Cuinet, V. (1892:320). a.g.e.; Rott, H. (1908). *Kleinasiatische denkmaler aus Pisidien Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig, s. 156, 160, 191, 192; Nazif, A. (1987:11). a.g.e.; Cömert, H. (1993:2). a.g.e.; Satoğlu, A. (2002:492). a.g.e. Bugün askeri alan sınırları içinde olduğu için yapıya giriş yasaklanmıştır. Birkaç kez alana girilmek istenmişse de görevli askeri yetkililer tarafından izin verilmemiştir; Genelkurmay Başkanlığı'na yazılı başvurumuz ise reddedilmiştir. Ancak başvurumuzdan birkaç yıl önce yüksek lisans öğrencim Cemal Ekin, yapıya girebilmiş, çalışmalarını gerçekleştirmiş ve kiliselerin rölevalerini çıkarabilmiştir. Bu konuda bkz. Ekin, C. (2005:130-147). a.g.e.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

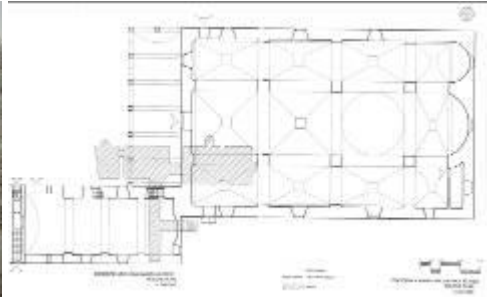
yükseklikteki çan kulesinin 1864 yılında Zincidereli Uzun Kosma tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir.

Bugünkü Durumu: Tugayın içinde yer alan her iki yapı da 1938’de Astsubay Yetiştirme Yurdu, 1955’de Seferi Gereç Deposu, 1972 sonrası Levazım Deposu olarak kullanılmıştır. 2002 yılında bazı kısımları kullanım amacına uygun olarak onarılarak; Ioannes Prodromos Kilisesi “Yurt Sevgisi Eğitim Salonu”na, Aziz Haralampos Kilisesi ise “Komando Okuma Evi”ne dönüştürülmüştür. 2006 yılında, yapıda çalışılması için Genelkurmay’a başvurulmuş, ancak güvenlik nedeniyle başvuru reddedilmiş ve bu nedenle yapıda yeterince çalışılmamıştır.

Mimari Tanıtım: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı, örtü seviyesinde kuzey-güney doğrultuda atılan üç kemerle dört bölüme ayrılmıştır. Tek nefli yapıda ortada naos, doğuda eksende bema ve apsis, batıda üst seviyede galeri yer almaktadır. Galerinin altında üç mekân bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultudaki naos, dikdörtgen planlıdır (Çizim 26). Naosun kuzey ve güney duvarlarında eksenin batısındaki çifte kapılar yapıya girişi sağlamaktadır. Naosun kuzey duvarındaki doğu pencerenin iki yanında ve duvar içinde iki merdiven bulunmaktadır. Naosun batı duvarında eksendeki kapıdan galerinin altındaki orta mekâna geçilmektedir. Galerinin altındaki mekânlardan güneydeki, galeriye; kuzeydeki ise çan kulesine ve çatıya çıkışı sağlanmaktadır. Naosun doğusunda, kuzey-güney doğrultudaki dikdörtgen bema beşik tonoz örtülüdür. Bema zemini, naos seviyesinden iki basamak yüksektir. Bema doğuda yer alan apsis açılmaktadır. Bema kuzey duvarında eksenden doğuya kaymış bir kapı yer almaktadır. Yapının doğu duvarının eksenindeki apsis, içten yarım daire, dıştan düz duvarlıdır. Naosun batısında yer alan galeri, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapının beden duvarlarında gri, sarı ve kırmızı tonlarda düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Şaşırtmalı teknikte yatay şekilde sıralanan taşların derzleri yatay ve dikey doğrultuda ince haraç tabakası ile doldurulmuştur. Yapıda mimari plastik süslemeler görülmektedir. Yapının özellikle güney cephesinde zengin bezemeler yer almaktadır.

Res. 33) Genel Görünüm.

Çiz. 26) (Aziz Haralambos ve Aziz Ioannes Prodromos Kiliseleri), Plan.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kappadokia Bölgesi ve özellikle Kayseri ve çevresinde 19. yüzyılda inşa edildiği düşünülen Rum Ortodoks ve Ermeni Ortodoks ‘milletleri’nin dini yapılarına ilişkin olarak günümüze kadar Sanat Tarihi disiplini açısından bilimsel, yeterli bir çalışma yayınlanmamıştır. Bunun nedenlerinden biri ele alınan dönem ve konu hakkında yeterli bilginin bulunmaması, bir diğeri ise belirtilen konuya hak ettiği değerin verilmemesidir. Konunun önemli noktalarından biri 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ve ‘Halkların Mübadelesi’dir. Bu antlaşma ile sayılar genellikle tartışmalı olmakla birlikte, karşılıklı olarak Türkiye ve Yunanistan arasında iki milyona yakın insan anavatanlarından ayrılmak zorunda bırakılmış ve taşınmaz eserlerini terk ettikleri ülkede bırakmak zorunda kalmışlardır.

Mübadele sırasında sağlıklı ve güvenilir envanter kayıtlarının yapılmadığı bir gerçektir. Bu nedenledir ki, Anadolu’daki eserlerin sayılarını saptamak oldukça güçtür. Bu konuda en güvenilir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

ve doğru bilgileri bulundurması gereken T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Fener Rum Patrikhanesi ve İstanbul Ermeni Rum Patrikhanesi arşivlerinde gerekli bilgiler bulunmamaktadır. Bu arşiv eksikliğini giderecek bir diğer yöntem, sözlü tarih geleneği olmalıdır. Bilindiği gibi 1923 yılında mübadillerin iskan edilme programları içinde, özellikle Yunanistan Devleti “sözlü tarih” yöntemini kullanmış, Anadolu’dan göçen mübadillerden memleketlerindeki taşınır ve taşınmaz mülkiyetleri hakkında bilgileri derlemiştir³⁴. Günümüzde bu bilgiler Atina’daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi’nde bulunmaktadır. Mübadele öncesinde Anadolu’da yaşayan gayrimüslimler ve yaşam tarzları hakkında önemli bilgi ve belgeler barındıran merkez, çeşitli bilimsel yayınlarla çalışmalarını sürdürmektedir. Ancak, bilindiği gibi değişen dil yapısı ile arşiv çalışmaları zorluklarla ve uzun sürede gerçekleşmektedir. Benzer bir sözlü tarih çalışması ise, ne yazık ki Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde başlatılmamıştır. Son yıllarda merkezi İstanbul’da bulunan Lozan Mübadilleri Vakfı çeşitli araştırmalar yapmakta, yayınlamakta ve bilimsel toplantılar, konferanslar düzenlemektedir. Bu vakfın başkanlığında yürütülen “Türkiye ve Yunanistan’da Nüfus Mübadelesinden Kalan Mimari Mirasın Korunması” başlıklı bir Avrupa Birliği projesi Kappadokia’daki Mustafapaşa (Sinassos) ve Yunanistan, Girit, Resimo’da gerçekleştirilmiş, koordinatör danışman olarak ekipte yer aldığım proje 2006 yılında Avrupa Nostra Madalya ödülüne layık görülmüştür³⁵. 2000’li yıllarda başlayan Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadeleye ilişkin bu türden çalışmalar yukarıda belirtilen soru ve sorunların giderilmesinde şüphesiz yardımcı olacaktır.

Kayseri ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, on altı yerleşimde tespit edilen yirmi üç yapının pek çoğunun yapım tarihlerini, kime ithaf edildiklerini, banisini ve ustalarını/sanatçıları belirten orijinal kitabeleri bulunmamaktadır. Bu nedenle, eserlerin tarihlendirilmesi için ‘karşılıklı değerlendirme’ yöntemi uygulanmıştır. Bazı yayınlarda bu eserler hakkında ithaf edildikleri kişileri belirten bilgiler içerse de bunların bilimsel açıdan doğruluğunu kanıtlayacak verilere henüz ulaşamamıştır. Bu nedenle metinde tanıtılan kiliselere numaralar verilmiştir. Eğer yerleşimde sadece bir kilise mevcutsa ‘Kilise’ olarak adlandırılmıştır. Aydınlar (Tavlasun) gibi birden çok kilise barındıran yerleşimlerdeki yapılar ‘Kilise I’, ‘Kilise II’, ‘Kilise III’ olarak numaralandırılmıştır. Kiliselerin orijinal isimleri hakkındaki şüphelerimize bir örnek vermek gerekirse, Ağırnas’taki kilisenin duvarında belediye tarafından yaptırılan tabelada “H. Prokopios” yazmaktadır ve yapıyı ziyaret edenler, Kappadokia’da büyük saygı gören ve Ürgüp’e adını veren, Bizans döneminde yaşamış Aziz Prokopios’a ithaf edildiği inancına sahip olmaktadır. Ancak, bilindiği gibi Ağırnas 19. yüzyılda yoğun Ortodoks Rum’un yaşadığı büyük bir yerleşimdir. Bu nedenle 19. yüzyılda Ağırnas’ta birden çok Ortodoks Rum bulunabileceği düşünülmelidir. Günümüze gelebilen kilisenin dönem kaynaklarında adı geçen pek çok kiliseden hangisi olduğunu anlamak oldukça güçtür. Kilisenin ismi ile ilgili olarak Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi yöneticisi ile yapılan görüşmede mevcut kilisenin “Anargyri (Şifa verici) Kilisesi” olduğu saptanmıştır.

Eserlerin hangi duvarcı ustaları (mimar) tarafından inşa edildiği ve hangi ressam tarafından duvarlarının resimlendiği çözümlenmesi gerekli ama bir o kadar da zor bir konudur. Nevşehir, Niğde ve Aksaray illerinde yaptığımız çalışmalarda, kitabesi bulunan kiliselerde genellikle mimar ismi ‘kalfa’ olarak zikredilmektedir. Kayseri ve çevresinde bulunan az sayıdaki kitabenin çevrilmesinden sonra sanatçı isimlerine bazı açıklıklar getirilebileceği kanısındayız. Özellikle duvar resimleri hakkında, figürlü olanlar dışında yani Osmanlı yapılarında görülen (cami, saray, konak v.b.) bitkisel bezemeler ile karşılıklı bir değerlendirme yapılması kaçınılmazdır. Çünkü, İslam yapılarındaki kalem işi bezemeleri yapan sanatçılarla, kiliseyi resimleyen sanatçıların

³⁴ Pekin M. ve Turan, Ç. (2002). a.g.e.

³⁵ Pekak, M. S. (2005). Kapadokya’da Osmanlı dönemi kiliseleri. *Yeniden Kurulan Yaşamlar:1923 Türk-Yunan Zorunlu Nufusu Mübadelesi*, M.Pekin (Ed). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 245-276.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

çoğu zaman aynı kişiler olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Osmanlı duvar resimleri alanında uzman bir sanat tarihçisi ile birlikte değerlendirmeye gitmek gerekmektedir.

Çalışmalar sonucunda on altı yerleşim ve yirmi üç yapıdaki sanat tarihine ilişkin bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Yapılardan on birinin (Ağırnas, Aydınlar Kilise II, Başköy, Endürlük, Faraşa, İncesu I, Kayabağ I-II, Konaklar II, Talas I, Zincidere) Rum, sekizinin Ermeni (Aydınlar I, Bahçeli, Balagesi, Derevank, Develi, Merkez Surp Lusavoriç, Surp Asvadzadzin, Tomarza) kilisesi olduğu bilinmektedir. Diğer dört kilisenin ise (İncesu II, Konaklar I ve III, Talas II) Ermeni ya da Rum kilisesi olup olmadığı saptanamamıştır.

On altı kiliseden sadece üçünde (Endürlük- 1835, Merkez Surp Lusavoriç- 1885, Talas I- 1886) kitabe bulunmaktadır. Üç yapının (Endürlük, Kayabağ I, Talas I) banı bilgisine ulaşılmıştır. Dokuz kilisenin kime ithaf edildiği saptanabilmiştir. Bunlardan altı Ermeni yapısı Aydınlar I, Surp Toros; Bahçeli, Surp İstebanos; Develi, Surp Toros (?); Merkez Surp Lusavoriç, Lusavoriç (aydınlatici); Surp Asvadzadzin, Asvadzadzin (Meryemana); Tomarza, Surp Begos-Bedros (Petrus ve Paulos)'a adanmıştır. Üç Rum Kilisesi, Kayabağ, Kilise II Yanartaş'a; Talas I, Koimesis tis Theotokos (Tanrıanasının Ölümü)'a; Zincidere ise Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya)'a ithaf edilmiştir.

Yapıların plan tipleri ele alındığında beş (Ağırnas, Aydınlar II, Başköy, Faraşa, İncesu I) yapı, Kappadokia'nın diğer bölgelerinde de sıklıkla uygulanan üç nefli tonozlu bazilikalardır. İki yapı (Aydınlar I, Tomarza) tek nefli tonozlu bazilikalardır. Sekiz yapı (Develi, Endürlük, Kayabağ II, Konaklar I, Konaklar II, Merkez Surp Lusavoriç, Merkez Surp Asvadzadzin, Zincidere) üç nefli kubbeli bazilikal plan şemasını yansıtmaktadır. Bir yapı (Bahçeli) serbest haç, bir yapı (İncesu II) enlemesine beş nefli tonozlu, bir yapı (Kayabağ I) enlemesine üç nefli, bir yapı (Talas I) kapalı Yunan Haçı planlıdır. Kayaya oyma iki yapının (Balagesi, Derevank) planları tam olarak okunamamaktadır. Benzer şekilde bir yapı (Talas II), içi betonla bölünerek kat yapıldığı için, çözümlenememektedir. Bir yapı ise, büyük oranda yıkıldığı (Konaklar III) için planı anlaşılamamaktadır.

Ele alınan yapılardan onu (Ağırnas, Aydınlar I, Aydınlar II, Bahçeli, Balagesi, Endürlük, İncesu I, Kayabağ II, Konaklar II, Talas II) günümüzde terkedilmiş durumdadır. Dört yapı (Başköy, Develi, Faraşa, Talas I) günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Kiliselerden üçü (Derevank, İncesu II, Konaklar I) ahır olarak, Konaklar III ahır, konut ve bahçe, Kayabağ I ise ahır ve depo olarak kullanılmaktadır. Bir yapı (Merkez Surp Asvadzadzin) spor salonu, bir yapı (Tomarza) belediyeye ait depo ve garaj, askeri alan içinde kalan bir yapı (Zincidere) ise askerlerin okuma salonu ve kütüphane olarak kullanılmaktadır. Ele alınan yirmi üç eserden sadece biri (Merkez Surp Lusavoriç) gerçek işlevinde yani kilise olarak kullanılmaktadır.

Kiliselerin mimari özelliklerinin yanı sıra son derece önemli bezemeleri ile günümüze gelebilmiş olanları da mevcuttur. Kiliselerden yedisinde (Ağırnas, Aydınlar II, Balagesi, Konaklar I, Konaklar II, Konaklar III, Tomarza) bitkisel ve geometrik kalem işi bezemeler görülmektedir. Özellikle Tomarza'daki kilise yoğun kalem işi bezemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Altı yapıda (Aydınlar I, Bahçeli, Endürlük, İncesu I, Kayabağ II, Merkez Surp Lusavoriç) geometrik ve bitkisel bezemenin yanı sıra Kutsal Kitap'tan alınmış konulu sahneler de yer almaktadır. İncesu I'de, Kutsal Kitap'tan alınan konulu sahneler ile birlikte kimliği henüz saptanamamış (yörel?) bir azize ait siklus (yaşam öyküsü) bulunmaktadır. Kilise bu özelliği ile Kappadokia Bölgesi'nde aynı döneme ait eserler arasında üniktir. Talas I'de ise tek bir figürün yer aldığı bir pano bulunmaktadır.

Kiliselerden biri kesme taş ve moloz taş (Tomarza), üçü (Talas II, İncesu II, Balagesi) kayaya oyma ve kesme taş birlikte, sadece biri (Faraşa) moloz taş ile inşa edilmiştir. Buna karşın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

geri kalan on yedi kilisede, Kayseri ve çevresinde yüzyıllardır devam eden taş işçiliği geleneğini yansıtacak şekilde, son derece muntazam kesme taş işçiliği dikkat çekmektedir.

Kayseri ve çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda elde edilen bilgi ve görsel malzeme, henüz başlangıç düzeyinde olan Osmanlı dönemi Hıristiyan sanatı konusunda küçümsenmeyecek bir altlık oluşturmuştur. Bu altlık üzerinde geliştirilecek olan ve ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda belirtilen dönem ve konuya ilişkin daha sağlıklı bilimsel bilgilere ulaşılabilecektir. Çalışmalarımızın başladığı yıldan itibaren Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans dersleri açılmış ve ayrıca beşi aşkın lisans ve yüksek lisans tezi tamamlanmış veya sürdürülmektedir.

Özetle, Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi Kayseri ve çevresindeki taşınmaz kültür mirası örnekleri olan 19. yüzyılda gayrimüslim tebaanın inşa ettiği dini yapılar için, araştırmamız kapsamındaki tespit çalışmalarına dayanan rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri üretilmelidir. Sonrasında mülkiyet sorunları çözülmeli ve yapılara yeni ve doğru işlevler kazandırılmalıdır.

Böylelikle, yakın tarihimizin 'ayakta kalabilen' tanıkları korunmuş, değerlendirilmiş ve gelecek kuşaklara aktarılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Ş. G. (2007). Kayseri ve çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- AÇIKGÖZ, Ş.G. ve AHUNBAY, Z. (2008). 19. yüzyıl Kayseri Kiliseleri İçin Koruma Önerileri, İTÜ Dergisi/a, 26-36.
- AKBAL, F. (1951). 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus. Belleten, XV(60), 273-292.
- AKBAYIR, N. (1985). "Tanzimat'tan Önce Nüfus Sayımları ve Nüfus" Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. 5, 1238-1246, 1.
- AKYÜREK, E. (1998) "M.S. IV.-XI. yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans, Azizler, Manastırlar, İmparatorlar, Oyma Yapılar, Oymacı Mimarlar, İssız Vadilerin Adsız Ressamları" M. Sözen (Ed.). Kapadokya (226-395). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- AKTAN, A. (2000). Osmanlı Belgelerine Göre Kayseri'deki Gayrimüslim Tebaanın Durumu. III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (s.7-31). Kayseri.
- ALBOYCIYAN, A. (1937). Kayseri I-II. İstanbul.
- Anonim. (1981). Kayseri. Yurt Ansiklopedisi (c. 7, s. 4670-4792).
- AUGUSTİNOS G. (1997). Küçük Asya Rumarı (D. Evcı, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- BARKAN, Ö. L. "Türkiye'de imparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, II (1 ve 2). Ankara.
- BOZKURT, G. (1996). Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasi gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu (1839-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- CAHEN, C. (1979). Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler. İstanbul: E Yayınları.
- CÖMERT, H. (1988). 1873 yılı Zincidere köyü nüfus sayımı sonuçları, II. Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu. Kayseri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- CUÏNET, V. (1892). La Turquie d'Âsie geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province de l'Âsie mineure. Paris 1, 318-320.
- ÇAYIRDAĞ, M. (1988). Kayseri Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar. IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Kongreye sunulan bildiriler, (c. II, s. 717-728). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇAYIRDAĞ, M. (1997). Kayseri'de Sultan II. Abdülhamit Dönemi Bina ve Kitabeleri. I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (s. 51). Kayseri.
- ÇAYIRDAĞ, M. (2001). Kayseri Tarihi Araştırmaları. Kayseri.
- DARGA, A. M. (1998). M.Ö. II. Bin Yıl: Orta ve Son Tunç Çağı, Kanişli Beyler, Asurlu Tüccarlar. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (124-169). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- DARKOT, B. (1955). Kayseri. İslam Ansiklopedisi (c. 6, s. 477-491).
- DÖĞÜŞ, S. (1998). Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Şehrin Sosyo-Ekonomik Hayatı ve Abaza Mehmet Paşa İsyanının Şehre Tesirleri. II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri. Kayseri.
- DURUKAN, A. ve ÜNAL, M. S. (1994). Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Sayı 86. Ankara.
- EDHEM (Eldem) H. (1334(1918)). Kayseri şehri, mebanî-i islamiye ve kitabeleri. İstanbul.
- ERCAN, Y. (2001). Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler, kuruluştan Tazminat'a kadar sosyal, ekonomik ve hukuki durumları. Ankara: Turhan Kitabevi.
- EKİN, C. (2005). Kayseri, Kayabağ Osmanlı dönemi Rum kiliseleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ERAVŞAR, O. (2000). Seyehatnamelerde Kayseri. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayınları.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (1993) Kayseri tarihi: En eski zamanından Osmanlılara kadar. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü.
- ESİN, U. (1998). Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı Sonuna: Tarih Öncesi Çağların Kapadokyası. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (62-123). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- GABRIEL, A. (1931). Monuments Turcs d'Anatolie tome premier Kayseri-Niğde. Paris.
- GORDLEVSKİ, V. (1988). Anadolu Selçuklu Devleti (A. Yaran, Çev.). Ankara; Sevim, A. (1989). Selçuklular tarihi, İbnü'l Adîm Bugyetü't-taleb fî tarihi Haleb (Seçmeler). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÖKAÇTI, M. A. (2002). Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÜNGÖR, H. (1989). Karamanlıca Üç Kitabe. Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Ekim 1989, sayı 34, s. 25.
- HILD, F. (1977). Veröffentlichungen der kommission für die Tabula Imperii Byzantini. Wien.
- HILD F. ve RESTLE M. (1981). Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos) Tabula Imperii Byzantini 2, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- İLTER, F. (1988). 19. yüzyıl Osmanlı dönemi mimarlığında Kayseri yöresi Hristiyan yapıları, Germir ve Endürlük kiliseleri. Belleten (c. LII, s. 202-205). Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- İNBAŞI, M. (1992). XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri. Kayseri.
- KARACA, Z. (2008). İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum-Ortodoks Kiliseleri. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- KARAL, E. Z. (1943). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı. Ankara.
- KARPAT, K. (1983). Population movements in the Ottoman state in the nineteenth century: an outline. Contributions a l'Histoire Ecovomique et Sociale de l'Empire Ottoman. İstanbul.
- KARPAT, K. (2003). Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri. İstanbul.
- KARPUZ, H. ve Diğerleri. (2009). Anadolu Selçuklu Eserleri, 2 cilt. Türkiye Belediyeler Birliği, Selçuklu Belediyesi, Ankara.
- KESKİN, M. (1988). 1247-1277 Tarihli (Kayseri) Müfredat defterine Göre Kayseri ve Tabii Yerleşim Yerlerinde Nüfus Dağılımı (1831-1860). II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri. Kayseri.
- KOCABAŞOĞLU, U. ve ULUĞTEKİN, M. (1998). Salnamelerle Kayseri. Kayseri: Ticaret Odası Yayınları 16.
- KÖYMEN, M. A. (1993). Selçuklu Devri Türk Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KUBAN, D. (2002). Selçuklular çağında Anadolu sanatı. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- KÜÇÜK, C. (1985). Osmanlılar'da millet sistemi ve Tanzimat. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4, 1007-1024.
- ORTAYLI, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4, 996- 1016.
- OSTROGORSKY, G. (1995). Bizans Devleti Tarihi (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi.
- NAZİF, A. (1987). Mir'at-i Kayseriyye veya Kayseri tarihi. Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları-2, Kayseri.
- PEKAK, M. S. (1993). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans / Post-Bizans dönemi eserleri 1. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10(2), 123-160.
- PEKAK, M. S. (1994). Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans /Post Bizans dönemi eserleri 2. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11(1-2), 177-216.
- PEKAK, M. S. (1998a). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 1998-Ankara: Bildiriler, 1-43.
- PEKAK, M. S. (1998b). Kappadokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I- Nevşehir ve çevresi (1). Arkeoloji ve Sanat, 83, 12-21.
- PEKAK, M. S. (1998c). Kappodokya'da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi (2). Arkeoloji ve Sanat, 84, 14-23.
- PEKAK, M. S. (1998d). 18.-19. yüzyıllarda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin imar faaliyetleri ve Foça'daki Post-Bizans kiliseleri. Geçmişten Günümüze Foça, Uluslararası Sempozyumu: 1997- Ankara: Bildiriler,75 –90.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

- PEKAK, M. S. (1999). 18. ve 19. yüzyıllarda Niğde ve çevresinde Hıristiyan dini mimarisini. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 25-29 Mayıs 1998-Tarsus: Bildiriler, 25-48.
- PEKAK, M. S. (2000). Osmanlı döneminde Kapadokya’da yaşayan Gayrimüslim vatandaşların imar faaliyetleri. Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu 2000’li yıllara girerken Kapadokya’nın turizm değerlerine yeniden bir bakış. Haftasonu Semineri VI, Nevşehir, 139-151.
- PEKAK, M. S. (2001). Aksaray Çevresi Osmanlı dönemi Hıristiyan Kiliseleri. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 22-26 Mayıs 2000-İzmir, Bildiriler, 61-74.
- PEKAK, M. S. (2005a). Kapadokya’da Osmanlı Dönemi Kiliseleri. Yeniden Kurulan Yaşamlar:1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi. M. Pekin (Ed.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 245-276.
- PEKAK, M. S. (2005b). “Christian art of Cappadocia from the middle ages to the 20. Century” Common Cultural Heritage, Developing Local Awareness Concerning The Architectural Heritage Left From The Exchange of Populations in Turkey and Greece, Nevşehir, 29- 34.
- PEKAK, M. S. (2008). “Mustafapaşa (Sinassos) ve Aziz Nikolaos Manastırı” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25 (1), 199-217.
- PEKAK, M. S. (2009a). “Nevşehir’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen Bir Kilise” Ebru Parman’a Armağan, A.O. Alp (Ed.). 335-341.
- PEKAK, M. S. (2009b). “Kappadokia bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler” ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 26 (2), 249-277.
- PEKAK, M. S. (2009c). Mustafapaşa (Sinassos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 26(1), 163-186.
- PEKAK, M. S. (2009d). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gayrimüslim vatandaşların imar faaliyetleri ve Mustafa Paşa (Sinassos). Bilig, 51, 203-236.
- PEKAK, M. S. (2010). “Kasaba, Kilise, Ressam” Arkeoloji ve Sanat, 133, 77-100.
- PEKAK, M. S. (2014). Aksaray, Güzelyurt (Gelveri) Osmanlı Dönemi Kiliseleri (Son Çalışmalar). Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler (c. 2, s. 651-680). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 18-20 Ekim 2012.
- PEKİN, M. (Der.) (2005). Yeniden kurulan yaşamlar: 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- PEKİN M. – TURAN, Ç. (2002). Lozan Nüfus Mübadelesi ile İlgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar, Yayın No 1, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- SAĞIR, G. (2000). Kayseri il merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvazdadin Ermeni kiliseleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SAĞIR, G. (2004). Kayseri’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi I. Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi, 53-66.
- SAĞIR, G. (2005). Kayseri’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi II. Türk Arkeoloji Etnografya Dergisi, 29-44.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- SATOĞLU, A. (2002). Kayseri Ansiklopedisi. Ankara.
- SEVİM, A. (1993). Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi.
- SEVİM, K. (2014). Kayseri İncesu Yeni Cami Mahallesinde Ortodoks Kilisesi Restorasyon Önerisi. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- SEVİN, V. (1998). Tarihsel Coğrafya. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (44-61). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- SEVİN, V. (1998b). M.Ö. I. Bin: Demir Çağı, Krallığın Koruyucuları. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (170-193). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- SÖZEN, M. (1998). XI. yüzyıl ve sonrası: Selçuklu ve Osmanlı dönemi, kümbet, eyvan, taçkapı, M. Sözen (Ed.). Kapadokya (396-479). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- TEKİN, O. (1998), M.Ö. IV.-M.S. VI. yüzyıllar: Hellenistik çağ ve Roma imparatorluk döneminde Kappadokia Krallığı, Orophernes / Konstantinos Kavafis, krallar ve sikkeler, Roma kartalının gölgesinde. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (194-225). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- TUNCEL, M. (1998). Oluşum Çağları. M. Sözen (Ed.). Kapadokya (16-43). İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- TURAN, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti. İstanbul: Dergah Yayınları.
- YEĞEN, A. (1993). Kayseri'de Tarihi Eserler. Kayseri.
- YILDIZ, G. ve diğerleri (Haz.). (2009). Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri. T.C. Kayseri Valiliği, Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Kayseri, 13-27.

KAYSERİ İLE İLGİLİ SEYAHATNAMELER VE YAYINLAR

- AİNSWORT, W. F. (1842) Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, (Chaldea, Armenia), London.
- ANHEGGER, R. (1984). Karamanlı Türkçesi, Tarih ve Toplum, I/ 4, 2.
- Anonim (1998). Kayseri İl Yıllığı, Kayseri Özel İl İdaresi.
- ARI, K. (1995). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923- 1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- BALLIAN, A., N. (1994). Panteleoki ve Petropoulos, I., Cappadocia, Travels in The Christian East. Athens.
- BALTA, E. (2004). Karamanlıca (Karamanlidika) Basılı Eserler, Tarih ve Toplum, XI/ 62, (1989), 57- 59. Ürgüp, Centre for Asia Minor Studies. Athens.
- BALTA, E. (ed.) (2005). Sinasos. Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası. (Çokona, A. Çev.). İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- BAĞIŞ, A.I. (1983). Osmanlı ticaretinde Gayrı Müslimler, kapitülasyonlar-beratlı tüccarlar Avrupa ve Hayriye tüccarları (1850-1839). Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

- BAĞIŞ, A.I. (1985). Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü, Yabancı Tüccarlar ve Gayri Müslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Önemi, 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin Yüzyılı. İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu.
- BANSE, E. (1919). Die Türkei Eine Moderne Geographie, Hamburg.
- BARKLEY, H. (1891). A Ride Though Asia Minor and Armenia. London.
- BART'S, H. (1860). Reise von Trapezunt durch die Nördliche Hälfte Klein-Asiens Nach Scutari im Herbst 1858. Gotha.
- BELL, G. L. (1911). Amurath to Amurath, London.
- BRANT, J.(1836). Journey Through a part of Armenia and Asia Minor in the year 1835. Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 6, No. (1836), 187-223.
- BROWNE. (1800). Nouveau voyage danslahoute et basse Egypte, lasyrie trad. Fr., C. I-II, Paris.
- BROWNING, R. (1991). Tarihi Zemin (Malçok, E. Çev). Kapadokya'daki Sinasos.
- CALLIER, C. Voyage en Orient.
- CHIKHACHEV, P. A. (1848). Briefe aus Kleinasien Reise von Sivas nach Kaisaria das Ausland.
- CHOLET, K. De. (1892). Arménie Kurdistan et Mésopotamie. Paris.
- COŞKUNER, B. (2003). Az dokunulmuş Sinasos, Popüler Tarih Dergisi, 36 (32-37).
- CÖMERT, H. (1993). Kayseri'de ilk nüfus sayımı 1831. Kayseri: Kayseri İl Özel İdaresi.
- CUINET, V. (1892). La Turquie d'Asie geographie administrative statistique descriptive et raisonnee de chaque province de l'Asie mineure. Paris 1, 318-320.
- ÇADIRCI, M. (1977). Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı. Ankara: TTK Basımevi.
- EARL, P. (1901). Highlands of Asiatic, Turkey, London.
- ERCAN, Y. (1972). Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayan halkın hukuki ve içtimai ve iktisadi durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- ERCAN, Y. (1983). Türkiye'de XV. ve XVI. yüzyıllarda gayrimüslimlerin hukuki, içtimai ve iktisadi durumu, Belleten, XLII (1119-1149).
- Evliya Çelebi. (1314). Seyahatname, İstanbul.
- GABRIEL, A. (1931). Monumental Turcs d Anatolia (Kayseri- Niğde), C. I, Paris.
- GARSTANG, J. (1910). The Land of the Hittites, London.
- (1955). The Geography of the Hittite Empire, London.
- GROTHER, H. (1911). Meine Vonderasiensexpedition 1906 und 1907, C. III, Leipzig.
- GÜLER, A. (1996). Yüzyıl başlarında asker ve stratejik dengeleri içinde Türkiye'deki gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik durum analizi), Genkur Askeri Tarih ve stratejik Etüd Başkanlığı.
- HAMILTON, W. (1842). Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, London.
- HASLUCK, F.W. (1973). Christianity and Islam Under the Sultans, Vol. I-II, New-York.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

- İLTER, F. (1974). Bazı Kayseri-Tomarza gezisi üzerine notlar ve Mikdat Dede Türbesi. *Anadolu*, XVIII (51-77).
- İLTER, F. (1989). Kayseri’de 19. yüzyıldan iki kilise: Darsiyak ve Evkere. *Anadolu*, 22, 353-374.
- JERPHANİON, de G. (1925-1948). Une Nouvelle Provence de l’art Byzantines. Vol. I-VII., Paris.
- KARACA, Z. (1992). Fetihten sonra İstanbul ve Rum toplumu, *Tarih ve Toplum*, XVIII/ 104, 13-17.
- KARACA, Z. (1995). İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri. İstanbul.
- KARAL, E.Z. (1983). *Osmanlı Tarihi*, cilt V, Ankara.
- KARPAT, K. (1975). The Background of Ottoman Concept of City and Urbanity. *Structure Sociale et developpement culturel de villes Sud-Est Europeenes et Adriatiques aux XVII-XVIII siecles*. Bucharest, 45-54.
- KINNER, J. M. (1918). *Asia Minor: Journey Through Asia Minor*. London.
- LE STRANGE, G. (1930). *The lands of the eastern Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*. London.
- LEJEAN, G. *Itinéraire de Iuzgat a Kaisarieh*.
- LEWIS, B. ve BRAUDE, B. (1981). *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. 2 vols. New-York.
- LUCAS, P. (1712). *Voyage du Sieur Paul Lucas Fait Par Ordre du Roy Dans la Greece, L’Asie Mineure, La Macedoine et L’Afrique*. Paris.
- MCCARTHY, J. (1988). Müslümanlar ve azınlıklar, Osmanlı Anadolusunda nüfus ve İmparatorluğun sonu (Umar, B. Çev.). İstanbul.
- MİLLAS, H. (1993). Canlı anıtların Kapadokyası (ya da Yunanlılar ve Kapadokya), *Tarih ve Toplum*. XX/ 82, 58-59.
- MOLTKE, H. (1877). *Briefe über Zuftände und Begebenheiten in ber Türkei aus ben Jahren 1835-1839*. Berlin.
- NORDTMANN, A. D. (1925). *Anatolien Skizzen und Reiseberichte aus Kleinasien 1850-59*. F. Babinger (Ed.). Hannover.
- NAHMER, E. (1904). *Von Mittelmeer zum Pontus*. Berlin.
- NAUMANN, E. (1893). *Von Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat. Reisebriefe, Tagebuchblätter und die Anatolische Bahn*. München, Leipzig.
- OBERHUMMER, R. Z. H. (1899). *Durch Syrien und Kleinasien Reiseschilderungen und Studien*. Berlin.
- OCAK, A. Y. (1991). XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan dini etkileşimleri ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü, *Belleten*, LV, 212, 661-673.
- PERCY, E. (1901). *Highlands of Asiatic Turkey*, London.
- Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi 1608- 1619*, Çev: H. Andreyan, İstanbul, (1964).
- Procopius. (1954). *Procopius with an English Translations*. H. B. Dweing (Ed.). London.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/ 10 Fall 2014

- RAMSEY, W. M. (1958). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Pektaş, M. Çev.). İstanbul.
- RAMSEY, W. M. (1915-16). The intermixture of races in Asia Minor; some of its causes and effects, Proceedings of the British Academy, 7, 359-422.
- RİZOUS, S. (1856). Cappadocia.
- ROTT, H. (1908). Kleinasiatische denkmaler aus Pisidien Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Leipzig.
- RUBRUCK, W. (1900). Journey, W. Rockill (Ed.). London.
- RUBRUCK, W. (1943). Consisting of the travel records to the eastern parts of the world of William of Rubruck 1253-1255. M. Komrof (Ed.). Contemporaries of Marco Polo (206-207). London.
- SCHWEİNITZ, H. G. (1906). In Kleinasien, ein Reitausflug durvh das Innere Kleinasiens im Jahre 1905, Berlin.
- SCHİCK, I. (1986). Osmanlılar, Azınlıklar ve Yahudiler, Tarih ve Toplum, V/ 29, 34-42.
- SOYKAN, T. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler. İstanbul.
- SÖZEN, M (ed.). (1998). Kapadokya. İstanbul.
- TAESCHNER, F. (1928). Anatolische Forschungen, Berlin.
- TANÖR, B. (1985). Anayasal gelişmelere toplu bakış. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 4, 1137-1150.
- TEXIER, C. (1839-1849). Description de l'Asie Mineure de 1833 a 1837, C. I-III, Paris.
- TOZER, H. F. (1881). Turkish Armenia and Eastern Asia Minor, London.
- VRONIS, S, Jr. (1968-1970). The Byzantine legacy and Ottoman forms. Dumbarton Oaks Papers, 23-24, 253-308.
- VRONIS, S, Jr. (1971). The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century. Berkeley.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/10 Fall 2014

